

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“Kommersiya banklarının müasir və ənənəvi əməliyyatları”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Ələkbərov Adil Məmməd oğlu

BAKI – 2019

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov F. S.

“ _____ ” _____ 20__ -ci il

“Kommersiya banklarının müasir və ənənəvi əməliyyatları”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə bazarları

Qrup:

Magistrant

Adil Ələkbərov Məmməd oğlu

_____

Elmi rəhbər

i.e.n. Səmədzadə Elşad Ziyad oğlu

_____

Proqram rəhbəri

i.e.n.d., Seyfullayev İlqar Zülfüqar oğlu

_____

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbəliyev Yaşar Atakişi oğlu

_____

BAKİ – 2019

Elm andı

Mən, Adil Ələkbərov Məhəmməd oğlu and içirəm ki, “**Kommersiya banklarının müasir və ənənəvi əməliyyatları**” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“Traditional and modern activities of commercial banks”

Summary

The relevance of research: The topic chosen for the expansion of banks' activity areas and the conceptual study of modern banking is considered very relevant for modern times.

Purpose and tasks of the research: The aim of the study is to explore scientific and theoretical issues related to the traditional and modern banking activities of commercial banks.

Used research methods: induction, deduction, generalization, synthesis, statistics and graphics.

Information base of research: The information base of dissertation work may include legislative acts and other legal acts of the Republic of Azerbaijan regulating the activities of banks in the country, as well as scientific publications, internet resources and monographs written on the subject.

Research restrictions: The information base obtained during the study is limited by statistical data and the lack of appropriate monographs.

Research results: It is important to expand and modernize commercial banks' activities in Azerbaijan in order to provide them with more efficient and up-to-date world standards.

Scientific-practical significance of the results: The practical significance of the dissertation is great, as it is related with the future of banks as the integral part of the national economy, the prospects of banks as the driving force behind the development of the banking system, the banking activities and their formation which may contribute to the positive progress of enhancing the scale of activities running by commercial banks.

Key words: kommersiya bankları, bank sektoru, iqtisadiyyat, aktiv əməliyyatları, passiv əməliyyatları, vasitəçilik əməliyyatları.

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	6
Fəsil 1. Bankların fəaliyyət prinsipləri və onların iqtisadi sistemdə rolu	
1.1 Bankların fəaliyyət prinsipləri.....	11
1.2 Bankların iqtisadi sistemdə rolu.....	18
Fəsil 2. Bankların ənənəvi əməliyyatlarının təhlili	
2.1 Bankların ənənəvi passiv əməliyyatlarının təhlili.....	28
2.2 Bankların ənənəvi aktiv əməliyyatlarının təhlili.....	38
2.3 Bankların ənənəvi hesablaşma-vasitəçilik əməliyyatlarının tədqiqi.....	41
Fəsil 3. Müasir bank əməliyyatları və onun təkmilləşdirilməsi	
3.1 Dünya Bank sisteminin müasir durumu və meyilləri.....	56
3.2 Bankların müasir passiv əməliyyatlarının təhlili.....	63
3.3 Bankların müasir aktiv əməliyyatları təhlili.....	65
3.4 Bankların müasir hesablaşma-vasitəçilik əməliyyatları.....	69
Nəticə və təkliflər.....	76
Ədəbiyyat siyahısı.....	78
Əlavələr.....	81

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Bazar iqtisadiyyatının əsas hərəkətverici qüvvəsi kapital axınıdır və kapital axınının əsas mərkəzlərindən biri də banklardır. Müasir bazar iqtisadiyyatı sistemini və demokratik ölkələri banklar olmadan təsəvvür etmək mümkün deyildir. Sözün ilkin və ya primitiv mənasında banklar tarixdə ilk institutlaşmış və ya təşkilatlanmış “sələmçilər”, “borc verən qurumlar” olaraq meydana gəlsələr də, tarixin sonrakı gedişatı bankların təkamülündə müsbət nüansların ön plana çıxmasını şərtləndirdi və banklara qarşı duyulan antipatiya öz yerini qarşılıqlı əməkdaşlıq və bəzən də asılılıq mövqeyinə buraxdı. A.Smit “Xalqların sərvəti” əsərində tələb və təklif barədə ideoloji nəzəriyyəsini əsaslandıran zaman tələbin böyük kütlələr tərəfindən gəldiyini, təklifin isə müəyyən iqtisadi sistemlər tərəfindən qarşılandığını qeyd etməklə sözügedən bu interaksiyanın kapitalizmin və bazar iqtisadiyyatının təməl daşı olacağını müjdələyirdi, bu prizmadan yanaşıldıqda bank sistemi hər hansı bir ölkənin müstəqil bazar şəraitində tələb-təklifi tarazlayan və bəzən təklifin formalaşmasında əsas indikator rolunu oynayan əvəzolunmaz bir məfhumu ifadə edir. Müasir anlamı və forması ilə ilk dəfə XII əsrdə Avropada meydana gəldiyi qeyd olunan bank sistemin sonrakı inkişafı onu əksər dövlətlərin iqtisadiyyatlarının vazkeçilməz atributu halına gətirməklə milli iqtisadiyyatlarda bankların rolunu təkzibolunmaz dərəcədə artırdı. Ədalətli faiz təklifləri və müştəriönümlü siyasətləri ilə bu gün banklar iri transmilli korporasiyaların, dövlətlərdən belə daha güclü institutların da əməkdaşlıq etdiyi iqtisadi reallığa çevrildilər. Bazar iqtisadiyyatına keçid prosesini yaşayan hər bir ölkədə bank sisteminin formalaşması və oturması üçün müəyyən vaxt tələb olunur, bəs Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən və Sovet əsarətindən qurtulduqdan sonra ölkədə bank sisteminin inkişafı müəyyən mərhələlərdən keçmişdir. Ölkədə ikipilləli bank sistemi mövcuddur: Mərkəzi Bank və kommertiya bankları. Kommertiya banklarının fəaliyyətinin əsasında onların əməliyyat bölgüsü dayanır. İqtisadi ədəbiyyatlardan məlumdur ki, kommertiya banklarının əməliyyatları üç yerə ayrılır: aktiv əməliyyatları, passiv əməliyyatları və vasitəçilik əməliyyatları. XXI əsrin bankları üçün bu üç əməliyyat növünün üçü də olduqca vacibdir və bankların öz fəaliyyət sahələrini şaxələndirmələri üçün

kritik əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan bank bazarında isə banklar əsasən kreditləşmə və depozit əməliyyatları ilə məşğul olurlar ki, bu göstərici Avropa bank bazarında mövcud olan 300-dən artıq xidmət növü ilə müqayisədə olduqca aşağıdır. Bank sektoru qeyri-neft sektorunun və özəl iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi baxımından da böyük əhəmiyyətə malikdir.

Məlumdur ki, fərdi sahibkar bizneslərinin inkişafının əsas dayaq nöqtələrindən biri dövlət tərəfindən ayrılan güzəştli kredit və subsidiyalardır, digəri bank kreditləridir. Azərbaycanda isə 2015-2016-cı illərdəki devalvasiyadan sonra “problemlı kreditlər” fenomeni meydana gəldiyindən bankların nüfuzu olduqca aşağı düşmüşdür və kredit portfeli, dolayısı ilə, aktiv əməliyyatları nisbətən azalmışdır. 2019-cu ildə aparılan islahatlar nəticəsində problemlı kreditlərin bir qismi dövlət büdcəsi hesabına silindi və banklarda şəffaflaşdırma islahatları aparıldı, kredit faizləri aşağı salındı və əhalinin inamının yenidən bərpa edilməsi üçün müəyyən işlər görüldü. Ümumilikdə, bankların ənənəvi və müasir əməliyyatlarının öyrənilməsi həmin əməliyyat növlərinin inkişaf etdirilməsi baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır və bu baxımdan mövzu olduqca aktual hesab olunur, belə ki, hələ də öz təkamül dövrünü keçirən Azərbaycan bank sektorunda səmərəli fəaliyyətin gücləndirilməsi üçün bank əməliyyatlarının icra mexanizmlərinin və variyasiyalarının öyrənilməsi kifayət qədər aktualdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Bankların müasir və ənənəvi əməliyyatlarının öyrənilməsi aktiv, passiv və vasitəçilik əməliyyatlarını sistemli şəkildə təhlil etməyi tələb edir. Bank əməliyyatlarının şaxələndirilməsi və təkmilləşdirilməsi üçün hansı işlər görülməlidir? Ənənəvi və müasir anlamda kommersiya banklarının əməliyyatları arasında hansı fərqlər mövcuddur? Bankların fəaliyyət sferalarının genişləndirilməsi və modern bankçılığın konseptual cəhətdən öyrənilməsi baxımından seçilən mövzu günümüz üçün olduqca aktual hesab olunur.

Tədqiqat işinin obyektı. Dissertasiya işinin obyektı Azərbaycanda bank sisteminin quruluşu və bankların müasir və ənənəvi əməliyyatlarıdır. Belə ki, mövzunun obyektinə daxil olan sahələr kimi bankların aktiv-passiv-vasitəçilik

əməliyyatlarının ənənəvi və modern formalarının təhlili və bank sisteminin inkişafının ölkənin milli iqtisadiyyatının ümumi inkişafı ilə əlaqəsi göstərilə bilər.

Tədqiqat işinin predmeti. Dissertasiya işinin predmetinə milli bank sisteminin nəzəri inkişafının əsas istiqamətləri, habelə, bankların fəaliyyətlərində onların həyata keçirdikləri əməliyyatlar daxildir. Bunlardan əlavə, bank sisteminin inkişafının ölkənin milli iqtisadiyyatının əsas dayaqlarından biri kimi nəzərdən keçirilməsi, bank sistemində aparılan və aparılması gözlənilən islahatların vacibliyi, bankların fəaliyyətinin şəffaflaşdırılması yönündə yürüdülmüş siyasət və bank əməliyyatlarının modernləşdirilməsi və şaxələndirilməsi dissertasiya işinin predmetinə daxildir.

Dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin başlıca məqsədi kimi respublikada bank sisteminin formalaşmasının zəruriliyini şərtləndirən faktorları araşdırmaq, bank əməliyyatlarının rolunu müəyyənləşdirmək, ümumilikdə isə, ənənəvi və müasir bank əməliyyatlarının iqtisadi baxımdan qiymətləndirilməsi qeyd oluna bilər. Bundan əlavə, dissertasiya işinin digər bir məqsədi isə bank sisteminin qeyri-neft sektorunun inkişafında, ümumilikdə götürdükdə, ölkə iqtisadiyyatında oynadığı rolu düzgün dəyərləndirmək və gələcək perspektivlərini araşdırmaqdır.

Tədqiqatın əsas vəzifələri müəyyən edilmiş məqsədlərə çatmaq üçün aşağıda qeyd olunan məqsədlərin məcmuundan ibarətdir:

- 1) Azərbaycan bank sisteminin formalaşmasının nəzəri əsaslarının öyrənilməsi, bankların milli iqtisadiyyatda oynadıqları müstəsna rolun müəyyənləşdirilməsi;
- 2) Devalvasiya nəticəsində yaşanan bank böhranın təhlil edilməsi;
- 3) Azərbaycanda bank sisteminin cari durumunu böhrandan sonrakı situasiya çərçivəsində öyrənilməsi və onun hazırki inkişaf tendensiyalarını müəyyən edilməsi;
- 4) Bankların aktiv, passiv və vasitəçilik əməliyyatlarının əsaslı şəkildə araşdırılması və onların növ və say etibarilə çoxaldılması üçün tövsiyələrin verilməsi.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Dissertasiya işinin informasiya bazası kimi ölkəmizdə bankların fəaliyyətini tənzimləyən Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları və digər normativ-hüquqi aktlar, habelə, mövzu üzrə

yazılmış Azərbaycan, rus və ingilis dillərindəki elmi nəşrlər, internet resursları və monoqrafiyalar, yerli və xarici kütləvi nəşrlərin bank sisteminin inkişafı, qeyri-neft sektorunun inkişafında bank sisteminin rolu, bank əməliyyatlarının ənənəvi və müasir növləri və s. məsələlərdən bəhs edən materialları və tədqiqat prosesində müəllifin müstəqil şəkildə əldə etdiyi, araşdırılan mövzu üzrə özündən əvvəlki mötəbər mənbələrə istinad edən müstəqil əqli nəticəsi və s. də göstərilə bilər.

Tədqiqat işinin elmi-praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti olduqca böyükdür, belə ki, milli iqtisadiyyatın ayrılmaz bir parçası olaraq bank sisteminin formalaşmasının, inkişaf tarixinin, böhranaqədərki və böhrandan sonrakı inkişaf dönməsinin, habelə, bank əməliyyatlarının mənfəətlilik baxımından dəyərləndirilməsi gələcəkdə əldə olunacaq nailiyyətlərin və müsbət irəliləyişlərin şərtləndirilməsinə, həmçinin, ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi və qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi sahəsində aparılan nəzəri araşdırmalara töhfə verə bilər. Tədqiqat işinin yekununda qeyd olunan təkliflər nəticəsində bankların ölkəmizin milli iqtisadiyyatında oynadıqları rolun daha müfəssəl öyrənilməsi və bank əməliyyatlarının şaxələndirilməsi üçün stimül yaranır. Bütün qeyd olunan bu məsələlər tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyətinin miqyasını bir daha göstərmiş olur.

Tədqiqat işinin elmi və nəzəri əhəmiyyəti və elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi və nəzəri əhəmiyyətindən danışarkən ilk olaraq onu vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycanda nəşr olunan elmi əsərlərdə və monoqrafiyalarda bank sisteminin tarixi, formalaşması mərhələləri, böhranaqədərki inkişafı və s. haqqında yetərinə məlumat olsa da, konkret bank əməliyyatlarına dair müvafiq araşdırmaların azlığı sözügedən dissertasiya işinin elmi əhəmiyyətini artırır. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi Azərbaycanda bankların əsas əməliyyatlarının, onların çatışmayan cəhətlərinin və inkişaf perspektivlərinin elmi-analitik cəhətdən əsaslandırılmasıdır.

Ümumilikdə, dissertasiya işinin elmi yeniliyini aşağıda qeyd olunan bəndlər əsasında açıqlamaq mümkündür:

1) Dünya və milli təcrübələr əsasında bank sisteminin milli iqtisadiyyatın inkişafında oynayacağı əhəmiyyətli rol və bank sisteminin tənzimlənməsi

sahəsində aparılan siyasətin əsas məqsədləri araşdırılmaqla modern bankçılığa yeni bir baxış sərgilənir;

2) Böhranaqədərki və böhrandan sonrakı bank sektorunun nəzəri və fundamental fərqləri göstərilməklə gələcək böhranların baş verməsi ehtimalı qarşısında bankların “immunitetinin” gücləndirilməsinin nəzəri-analitik tərəflərinin təhlil edilməsi ilə sözügedən prosesin araşdırılmasına töhfə verilir;

3) Aktiv, passiv və vasitəçilik əməliyyatlarının dünya və Azərbaycan təcrübələri təqdim olunur və sözügedən əməliyyatlar keyfiyyət baxımından təhlil olunur;

4) Bankların klassik və modern anlamda əməliyyatlarının inkişaf tarixi müqayisəli şəkildə verilir və klassik anlamda bankçılıq və yenilikçi bankçılıq arasındakı oxşar və fərqli cəhətlər bank əməliyyatları nümunəsi əsasında izah edilir.

Tədqiqat işinin strukturu. Dissertasiya işi ümumilikdə giriş, 3 fəsil, 7 paragraf, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin I fəslində bankların fəaliyyət prinsipləri, milli iqtisadi sistemdəki rolları araşdırılır. II fəsildə bank əməliyyatlarının aktiv, passiv və vasitəçilik növləri üzrə ənənəvi formalarının təhlili verilmişdir. Nəhayət, dissertasiya işinin III fəslində dünyanın modern bank sisteminin cari durumu araşdırılır və müasir aktiv, passiv və vasitəçilik əməliyyatları təfəsilatı ilə təhlil olunur. Nəticə bölməsində Azərbaycanda bank sisteminin müasir iqtisadi çağırışlara inteqrasiyası, bank əməliyyatlarının modernləşdirilməsi və onların inkişafını dəstəkləməsi baxımından sözügedən elmi istiqamətdə əldə olunmuş nəticələr və təkliflər qeyd olunmuşdur.

FƏSİL I. BANKLARIN FƏALİYYƏT PRİNSİPLƏRİ VƏ ONLARIN İQTİSADI SİSTEMDƏ ROLU

1.1 Bankların fəaliyyət prinsipləri

1992-ci ildə "Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında" və "Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında" qanunların qəbul edilməsi ilə ölkəmizdə bank sisteminin hüquqi və tənzimləyici əsası qoyulmuşdur. Kommersiya bankları bazar iqtisadiyyatına malik əksər ölkələrdə olduğu kimi, ikirəqəmli bank sistemində ikinci yerdə qərarlaşmışdır, Mərkəzi Bank isə birinci yeri tutur. Azərbaycanın bank sistemi Mərkəzi Bankdan, kommersiya banklarından və digər kredit təşkilatlarından ibarətdir. Kredit təşkilatları olan kommersiya banklarının qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada bütün bank əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün müstəsna hüququ vardır. 1990-cı illərdə həyata keçirilən bank islahatları banklara nəzarətin mərhələli şəkildə həyata keçirilməsini və beynəlxalq standartlara keçidlə bağlı qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsini özündə ehtiva edirdi. Kapital, likvidlik, gəlirlilik, sövdələşmələrin təhlükəsizliyi, müasir texnologiyaların və idarəetmə-informasiya sistemlərinin istifadəsi kimi məsələlərə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Son zamanlar dünyada baş verən iqtisadi və siyasi proseslər qiymətli kağızlar bazarının, investisiya fondunun, bank və sığorta fəaliyyətinin, həmçinin ödəmə sistemlərinin çevikliyini və şəffaflığını təmin edir, bu sahələrdə tənzimləmə və nəzarətin təkmilləşdirilməsini tələb edir (Abbasov, 2003). Ölkənin maliyyə sisteminin daha da sabit və davamlı olmasını təmin etmək üçün maliyyə bazarlarının səmərəliliyini təmin etmək, habelə kreditorların, investorların və sığortalı şəxslərin hüquqlarını qorumaq üçün ölkədə rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyata tam keçid tələb olunur.

Azərbaycan Respublikasının maliyyə sektorunun dayanıqlığını təmin etmək, eyni zamanda bu sferada nəzarət mexanizmlərini təkmilləşdirmək üçün 2016-cı ildə investisiya fondlarının, qiymətli kağızlar bazarının, sığorta, kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə lisenziyalaşdırma, tənzimləmə, həmçinin bank olmayan kredit təşkilatları nəzarət etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə

Bazarlarına Nəzarət Palatası (MBNP) təsis edildi. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası çirkli pulların yuyulması və ya digər məsələlər nəzarət edir, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi təklifləri verir, habelə tənzimləmə sisteminin çevikliyi və şəffaflığı sahəsində nəzarət sistemini təkmilləşdirir (Bəşirov, 2016).

MBNP maliyyə bazarlarının səmərəli fəaliyyətini təmin edən, kreditorların, investorların və sığortalı şəxslərin hüquqlarını qoruyan hüquqi şəxsdir. Qlobal iqtisadiyyatın tərkib hissəsi olan ölkəmizdə milli iqtisadiyyatın qarşısında maliyyə sektorunun sabitliyini təmin etmək və bu sahədə nəzarət tədbirlərini gücləndirmək kimi çağırışlar dayanırdı və siyasi hakimiyyət qlobal iqtisadi arenada baş verən proseslərə tez reaksiya verərək MBNP-ni yaratdı. Ölkənin qiymətli kağızlar bazarının, investisiya fondunun, bank və sığorta fəaliyyətinin, eləcə də ödəniş sistemlərinin çevikliyinin və şəffaflığının təmin edilməsi, bu sahələrdə tənzimləmə və nəzarət sistemlərinin təkmilləşdirilməsi bu təşkilatın vəzifələrinin ayrılmaz hissəsidir.

Mərkəzi Bankın bir çox funksiyası MBNP-a verilmişdir. Son illərdə banklar böyük çətinliklərlə üzləşirlər. Manatın devalvasiyası, bankların fəaliyyətinin aşağı düşməsi, gəlirlərin azalması - bütün bunlar bank sektoruna ciddi təsir göstərir. Hökumət bu təsiri yumşaltmaq üçün müəyyən tədbirlər görür. Bunlardan biri də MBNP vasitəsi ilə banklar üçün nəzarət sisteminin qurulmasıdır. Son illərdə ölkə rəsmilərinin qarşıya qoyduğu strateji hədəflər arasında bank qanunvericiliyinin beynəlxalq təcrübə və standartlara uyğunlaşdırılması, bank sisteminin təhlükəsizliyi və sağlamlığının təmin edilməsi, bank xidmətlərindən istifadənin genişləndirilməsi, bank sistemində şəffaflığın artırılması, bazarın yaxşılaşdırılması və s. də vardır.

Müasir şəraitdə Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun (ƏSF) təşkili əhalinin bank sistemə inamının artmasında mühüm rol oynayır. İlk növbədə, Fondun fəaliyyəti bank sisteminin likvidlik probleminin aradan qaldırılması üçün təsirli mexanizm hesab olunur. İkincisi, fond əmanətçinin bankın iflas şərtlərindən daha az təsirlə çıxmasına zəmanət verir. Üçüncüsü, bank müflis olduqda pulların

bank hesablarından kütləvi şəkildə çıxarılmasının qarşısı alınır. Dördüncüsü, əmanətlərin sığortalanması digər maliyyə yatırımları ilə müqayisədə əmanətlərin cəlbediciliyini artırır.

Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə manatın devalvasiyasından sonra çətin vəziyyətə düşən ölkənin bank sistemi hələ tam işləl səviyyəyə çatmamışdır. Dünyadakı reyting agentlikləri olan Standard & Poor's (S&P), Moody's və Fitch-ə nəzər salsaq, Azərbaycan banklarının reytingləri aşağı düşdüyünü görürük. Hazırda bəzi banklar reyting agentliklərindən imtina edib və bir sıra banklar ümumiyyətlə reyting agentlikləri ilə əməkdaşlıq etmirlər. Bütün bunlarla yanaşı, banklar müştərilərini itirməyə davam edir. Beləliklə, Mərkəzi Bankın aylıq hesabatında göstərilir ki, Azərbaycanda bank sektorunun müştəri bazası 2017-ci il iyulun 1-nə 80134 nəfər və ya 1.4% azalaraq 5.612.810 nəfərə çatmışdır. Bank müştərilərinin 1.4% -i və ya 78 257 fiziki şəxs hüquqi şəxs, 5 534 553 nəfər və ya 98,6% fiziki şəxslərdir. 210.533 nəfər və ya bank müştərilərinin 3,8% -i sahibkarlardır (www.cbar.az, 2017).

2018-ci ilin iyun ayında hüquqi şəxslərin sayında 0,4%, fiziki şəxslərin sayında isə 1.4% azalma müşahidə edilmişdir. Bununla yanaşı, sahibkarların sayı 2,4% artmışdır (www.cbar.az, 2018). Bank məhsullarının yeni növlərinin formalaşması və tətbiqi ilə əlaqədar olaraq onların gəlirliliyini müəyyənləşdirməyin əhəmiyyəti bu gün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hər əməliyyatın xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, müxtəlif növ bank əməliyyatlarından gəlirlilik üçün istifadə edilə bilər.

Bu gün Azərbaycan Respublikasında kommersiya bankları tərəfindən yeni bank əməliyyatları və xidmətlərinin təklif edilməsi onların qazanclarını artırmağa imkan verir. Nəticədə yerli banklar, beynəlxalq təcrübəyə istinad edərək yox, əməliyyat gəlirləri hesabına gəlirlərini artırmaq imkanı əldə edəcəklər. Müxtəlif bank xidmətləri bazarlarında gəlirlilik xüsusiyyəti bank xidmətlərinin əsas xarakteristikası kimi xarakterizə olunur. Bank xidmətlərinin dəyəri istehlakçı tərəfindən xidmətlər göstərildikdən sonra transaksiya xərcləri kimi müəyyən edilir. Bu ödənişlər əməliyyatların aparılması üçün xərc kimi hesablanır.

Fərqli bazarlarda və seqmentlərdə xidmətlərin gəlirliliyini idarə edən banklar, müştərilərin diqqətini bu xidmətlərə cəlb edən və oxşar xidmətləri təklif edən banklar ilə rəqabətli qiymət siyasəti aparırlar. Bundan əlavə, xidmətlərin qiymət amili bankın xidmət keyfiyyəti və ümumi nüfuzunun əsas elementidir və bu da müştərilərin sədaqətinin artmasına və nəticədə bankın qeyri-maddi aktivlərinin artmasına şərait yaradır.

Ənənəvi olaraq, müştərilərin çox sayda bank filialının xidmətlərindən istifadə etmələri vacibdir. Paylanmış filial şəbəkəsi, əməliyyat ofislərində iş şəraiti, iş rejimi və s. uzun müddət bank atributları kimi qəbul edilmişdir.

Azərbaycan banklarında 2017-ci ilin sonuna olan aktiv, passiv və kapital göstəriciləri aşağıdakı kimi olmuşdur:

Cədvəl 1. Bankların 2018-ci ilin sonuna olan aktiv, passiv və kapital göstəriciləri (milyon manatla)

AKTİVLƏR	31.12.2018
1. Pul vəsaitləri	1,153.0
2. Mərkəzi Bankdakı müxbir hesabları	2,032.2
3. Digər banklardakı müxbir hesablar	2,626.0
4. Banklar da daxil olmaqla maliyyə qurumlarındakı cəmi əmanətlər	7,233.5
5. Qiymətli kağızlar	2,498.5
6. Maliyyə institutlarına, o cümlədən banklara verilən kreditlər	259.5
6.1 Xalis kreditlər	208.6
7. Müştərilərə verilən kreditlər	11,337.6
7.1. Kreditlər üzrə mümkün zərərlər üçün ehtiyat	1,476.5
7.2 Xalis kreditlər	9,861.1
8. Sabit aktivlər	858.5
9. Qeyri-maddi aktivlər	128.2
10. Digər aktivlər (məqsədli ehtiyatlar çıxılmaqla)	1,321.4

11. Cəmi aktivlər	27,921.0
-------------------	----------

PASSİVLƏR	31.12.2017
1. Depozitlər (maliyyə qurumları istisna olmaqla)	16,894.9
1.1 Fiziki şəxslərin əmanəti	7,542.5
1.1.1 Müddət	5,187.6
1.2 Hüquqi şəxslərin depoziti	9,352.4
1.2.1 Müddət	1,710.9
2. Mərkəzi Bankın banklara qarşı iddiaları	507.6
3. “Loro” hesabları	184.1
4. Maliyyə qurumlarının əmanətləri	1,515.5
5. Bankların kreditləri	223.9
6. Digər maliyyə qurumlarının kreditləri	1,891.8
7. Banklar tərəfindən buraxılan qiymətli kağızlar	1,855.4
8. Digər passivlər	1,138.6
9. Cəmi passivlər	24,211.8

KAPİTAL	31.12.2017
10. Xüsusi kapital	3,471.3
11. Ümumi ehtiyatlar	237.9
12. Ümumi kapital	3,709.2
13. Cəmi passivlər və kapital	27,921.0

(mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı – www.cbar.az)

Azərbaycanda bank sektorunun hazırkı vəziyyətinin SVOT analizini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

“Strength” (Güclü tərəflər):

1. Bankların sosial şəbəkələrdə aktiv olması;
2. Hər bir bankın öz missiyası, strategiyası, məqsədlərinin olması;
3. Bank aktivlərinin həcmnin artmağa davam etməsi;
4. Ölkədə kiçik, orta və böyük sahibkarlığı dəstəkləmək üçün biznes kreditlərinin verilməsi.

“Weakness” (Zəif tərəflər):

1. Bankların işi müştəri yönümlüdür, məhsul və xidmət yönümlü deyil. Ölkədəki banklara qarşı etibar müstəqilliyin ilk illərində yox idi. İnsanlar on minlərlə manatı yastıqlarının altında saxlamağı üstün tuturdular və hələ də bəziləri bunu etməyə davam edir ki, bu da bank sektoruna mənfi təsir göstərir. Devalvasiyadan sonra banklarla əhali arasında çoxlu qarşıdurmalar olmuşdur. Və bu konfliktlər nəticəsində bankların müştəri məmnuniyyəti qiymətləndirməsi yetərincə altına düşmüşdür;

2. Müştəriyə verilən kreditin xərclənməsinə nəzarət edilməməsi. Nəticədə 1 sentyabr 2016-cı il tarixinə "vaxtı keçmiş kreditlər" in ümumi məbləği 1 milyard 592.9 milyon manata çatdı. 2016-cı ilin əvvəlinə nisbətən vaxtı keçmiş kreditlər ən az 5.6 faiz olmuş və illik 19.4 faiz artmışdır. Bunun qarşısını almaq üçün onlara ciddi nəzarət edilməlidir (Bəşirov, 2016).

3. Yüksək kredit faiz dərəcələri. Hazırda kreditin orta faiz dərəcəsi 25% -dir. Səbəblərdən biri depozitin illik 10% səviyyəsində olmasıdır. Kredit faizi aşağı olarsa, bankların sayı artacaq və bankın gəlirlərinə müsbət təsir göstərəcəkdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan bankları yuxarı faiz hədlərinə görə dünyada mənfi mənada seçilən banklardır, belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdəki bank faizləri ilə müqayisədə ölkəmizdəki bank faizləri dörd-beş dəfə yuxarıdır ki, bu da müştərilərin istismar edilməsinə, bank sektorunun isə zəifləməsinə səbəb olur. Artıq 2019-cu ilin əvvəllərindən etibarən başlayan bank islahatları, problemlı kreditlərin bir qisminin güzəştə gedilməsi və faiz dərəcələrinin aşağı salınması yaxın gələcəkdə sektorun inkişafına töhfə verəcəkdir.

“Opportunities” (İmkanlar):

1. Banklara dövlət dəstəyi. Dövlət Neft Fondu hər il dollarla hərrac keçirir. Məsələn, 2017-ci ildəki hərraca 100 milyon ABŞ dolları məbləğində vəsait çıxarılmışdı və 20 banka 72,4 milyon dollar satılmışdı (www.cbar.az, 2017).

2. Mərkəzi Bank tərəfindən özəl bankların minimum kapital tələbinin ardıcıl olaraq artırılması və konsolidasiya prosesinin təşviqi özəl bank sisteminin kapital bazasının gücləndirilməsini və bank sisteminin stabilliyinin təmin edilməsinə səbəb oldu.

3. Bankların sayının azalması. Rəqiblərin sayının azalması digər bankların bank sektorundakı payını artıracaq. Yeni müştərilər əldə etmək şansı çoxalacaq.

“Threats” (Təhdidlər):

1. İnsanların banklara inamının azalması. 1 yanvar 2016-cı il tarixində banklarda əmanətlərin ümumi məbləği 9473,9 milyon manat, 1 sentyabr 2017-cı il tarixinə isə 7931.9 milyon manat olmuşdur (www.stat.gov.az, 2017).

2. Bankların nizamnamə kapitalının artırılması. Mərkəzi Bank İdarə Heyətinin 14 noyabr 2013-cü il tarixli qərarı ilə bankların məcmu kapitalı 50 milyon dollardır. Banka çatdırılma, nizamnamə kapitalı 50 milyon manatdan az olan bankların bağlanmasına səbəb olur.

Son illərə nəzər salsaq görərik ki, təsərrüfat subyektləri maliyyə xidmətlərinə çıxışlarını genişləndirməkdə davam edir və maliyyə infrastrukturundan istifadə səviyyəsi yüksəlib. 100.000 nəfərə düşən bank xidmət nöqtələrinin sayı 10-a çatmışdır. Əhaliyə bəzi maliyyə xidmətləri də göstərən "Azərpoçt"un filiallarını nəzərə alsaq, bu rəqəm 20-dir. 2014-cü ildə 47 yeni filial açıldı, onlardan 34-ü bölgələrdədir. Bank filiallarının yarısından çoxu bölgələrdə cəmləşmişdir. Alternativ kredit mənbələrini stimullaşdırmaq üçün Mərkəzi Bank 2018-ci ildə bank olmayan kredit təşkilatlarına da dəstək verdi. Bank olmayan kredit təşkilatlarının sayı 157-yə, filiallarının sayı 222-yə çatdı. Mərkəzi Bank tərəfindən göstərilən xidmətin yaxşılaşdırılması üçün Kredit Reyestri, KR-in iki xidmət nöqtəsi ASAN xidmət mərkəzlərində fəaliyyətə başladı (Bəşirov, 2016).

Ödəniş sistemlərinin sabitliyinin qorunması, bu sahədə müasir infrastrukturun tətbiqi miqyasının genişləndirilməsi və yeniliklərin təşviqi Mərkəzi Bankın 2014-cü ildə həyata keçirdiyi əsas işlərdən biri olmuşdur. Ödənişlərin həcmi Milli Ödəniş Sistemi vasitəsilə 2014-cü il ÜDM-in 2 qatını təşkil etdi. "Elektron Hökumət" çərçivəsində qurulan "Elektron Hökumət Ödəniş Portalı"nın genişləndirilməsi davam etdirildi. Nəticədə 19 təşkilat portala inteqrasiya edildi. Bu təşkilatlar tərəfindən göstərilən 285-dən çox xidmət növü üzrə ödənişlər portal tərəfindən qəbul edilir. Ölkədə buraxılmış ödəniş kartlarının sayı 5,9 mln.-a, ATM-lərin sayı 2586-a, POS-terminalların sayı 68676-ya çatdı. Başqa sözlə, ödəniş kartlarının sayı 5%, bankomatların sayı 6.8%, POS-terminalların sayı isə 2 dəfə

artdı. Bununla birlikdə, bank sisteminin dünya standartlarına uyğun olaraq hərtərəfli inkişafı üçün Mərkəzi Bank və ölkənin kredit təşkilatları yüksək səviyyəli avtomatlaşdırma və kompüterləşmədən istifadə etməli, həmçinin, müştərilərə yüksək keyfiyyətli xidmət göstərmək üçün əməliyyat mühitini daim genişləndirməlidirlər (Məmmədov, 2013).

1.2. Bankların iqtisadi sistemdə rolu

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkənin bank sistemi milli iqtisadiyyatın ayrılmaz hissəsidir. Mərkəzi Bank və kredit təşkilatlarından ibarət olan bank sistemi mülkiyyət münasibətlərindən asılı olmayaraq təsərrüfat subyektləri arasında hesablaşmaların həyata keçirilməsini təmin edir. Dünya iqtisadiyyatını bank sektorundan kənar təsəvvür etmək mümkün deyil. Çünki bank sektoru iqtisadiyyatın ən perspektivli və stimullaşdırıcı sahəsidir. Beynəlxalq və ya regional layihələri planlaşdırarkən ilk növbədə onun iqtisadi əsasını hesablamaq lazımdır: layihəyə nə qədər pul ayrılacaq, bu pul nə qədər geri qaytarılacaq, maddi qazanc nə olacaq və s. (ЖУКОВ, 2006).

Kommersiya bankları bank sistemində aparıcı rol oynayır. Bu bankların hamısı müştərilərə müxtəlif bank xidmətləri göstərən "universal banklar" kimi fəaliyyət göstərir. Bank sisteminin inkişafı və təkmilləşdirilməsi Mərkəzi Bankın dünya standartlarına uyğun inkişafı hesabına, habelə özəl bankların müasir tələblərə cavab vermələri üçün inkişaf etdirilmələri hesabına həyata keçirilir. Azərbaycanın bank sektorundakı son hadisələr ölkənin bütün iqtisadi sahələrinə təsir göstərir. Yəni, bank sektoru kreditləşməni məhdudlaşdırdıqda, ölkədə iqtisadi aktivlik zəifləyir, insanların bazara çıxışı çətinləşir və nəticədə ticarət dövriyyəsi azalır. Bütün bu hadisələrin mərkəzində bank sektoru dayanır. Buna görə də bank sektorunu yalnız Azərbaycan iqtisadiyyatının deyil, bütövlükdə dünya iqtisadiyyatının lokomotivi hesab etmək olar.

Bank sektoru Azərbaycan iqtisadiyyatının son 15 ilinin ayrılmaz hissəsidir. Müstəqilliyimizin ilk illərindəki bank sektorunun fəaliyyətini indiki dövrlə müqayisə edərək, gözlərimizdə tamamilə fərqli bir perspektiv canlanır. Ölkə iqtisadiyyatının digər sahələri inkişaf etdikcə bank və maliyyə sektoru da yeni

ehtiyacları ödəmək üçün inkişaf etmişdir. Ancaq təəssüf ki, son illərdə banklara inam, xüsusən də Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına inam müəyyən dərəcədə azaldı. Xüsusilə banklarda yüksək kredit dərəcələri, maliyyə savadlılığından istifadə edən bəzi bankların xoşagəlməz hərəkətləri və qanunsuz əməliyyatlar iflasla nəticələndi. Azərbaycan vətəndaşlarının əksəriyyəti bankların bu qədər zərərsiz fəaliyyəti nəticəsində ziyan gördülər. Təsadüfi deyil ki, Prezident Azərbaycanın bank sektorunun əhəmiyyətini öz çıxışlarında hər dəfə vurğulayır (Məmmədov, 2013).

Artıq ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində olduğu kimi bank sektorunda da ciddi islahatlara başlanılıb. İqtisadi inkişafda və qeyri-neft sektorunun şaxələndirilməsində artan bankların rolunun artması, real sektorun, xüsusən də qeyri-neft sektorunun tələblərini düzgün qiymətləndirməklə sektora kredit qoyuluşlarının artırılması, bütün bölgələrdə fəaliyyət göstərən subyektlərin işləməsini təmin etməkdir. Azərbaycanda, eləcə də əhalinin keyfiyyətli maliyyə xidmətlərindən istifadə imkanları, elektron bankçılıq miqyasının genişləndirilməsi istiqamətində məqsədyönlü işlər görülür. 2015-2018-ci illərdə Azərbaycanda təxminən 11 bank bağlandı və likvidliyi aşağı olan bankların bağlanmaqdan başqa çarəsi qalmadı. Bu vaxt vətəndaşlarımıza zərər verməmək üçün sığortalanan əmanətlər son üç ildə, məbləğindən və faiz dərəcəsindən asılı olmayaraq sığortalanmışdır. Çünki əhalinin böyük hissəsinin təxminən 1 milyard manatı bu banklarda idi. Məhz bu qərardan sonra həm insanlar, həm də əmanətləri böyük ziyandan qaça bildi.

MBNP-dan verilən məlumata görə, 31 yanvar 2018-ci il tarixində fəaliyyət göstərən 30 bankın filiallarının sayı 511, filialların sayı 142, bankomatların sayı 2439 olub. Ümumilikdə bank sektorunun işçiləri 16 207 nəfər təşkil etmişdir (www.fimsa.az, 2018).

Hazırda Azərbaycanda 30 bank Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının lisenziyası ilə fəaliyyət göstərir:

Cədvəl 2. 2019-cu ilin əvvəlinə fəaliyyət göstərən banklar

1. "ACCESSBANK"	16. "Gunay Bank"
-----------------	------------------

2. "AFB BANK"	17. "Xalq Bank"
3. "AGBank"	18. "Kapital Bank"
4. "Amrahbank"	19. İran Milli Bankının Bakı filial
5. "AtaBank"	20. "Muğanbank"
6. Azərbaycan Beynəlxalq Bankı	21. "Naxçıvanbank"
7. Azərbaycan Sənaye Bankı	22. "NBCBank"
8. "Azer-Turk Bank"	23. "NİKOYL" Bank
9. "Bank Avrasiya"	24. Pakistan Milli Bankının Bakı filialı
10. "Bank of Baku"	25. "Paşa Bank"
11. Bank "BTB"	26. "Rabitəbank"
12. "Bank Respublika"	27. "TURANBANK"
13. Silk Way Bank	28. "UNIBANK"
14. BANK VTB	29. "Yapı Kredi Bank Azərbaycan"
15. "Expressbank"	30. "Ziraat Bank Azərbaycan"

(mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi – www.stat.gov.az)

Azərbaycan Banklar Assosiyasiyasının məlumatına əsasən, Azərbaycanda 2016-2018-ci illərin cari dövrü üçün aktivlər, kredit portfeli və mənfəət hesabatı aşağıdakı kimi olmuşdur:

Cədvəl 3. 2017-2019-cu illərin cari dövrü üçün aktivlər

Banklar	2019-cu ilin əvvəlinə olan aktivlər (milyon AZN)	2018-ci ilin əvvəlinə olan aktivlər (milyon AZN)	2017-ci ilin əvvəlinə olan aktivlər (milyon AZN)
Beynəlxalq Bank	8695.1	12223.8	13241.8
PAŞA Bank	3551.7	3138.7	2122.8
Kapital Bank	3184.4	3096.6	2017.3
Xalq Bank	1813.5	1668.7	1598.1
Azərbaycan Sənaye Bankı	945.1	787.3	685.1
AccessBank	844.9	1058.8	1188.9
Rabitəbank	727.4	552.2	450.6
Bank Respublika	702.1	912.1	893.6
AtaBank	625.8	472.6	598.4
Unibank	601.7	716.5	835.3
AFB Bank	494.4	300.4	312.5
AGBank	488.4	520.0	540.3
Muğanbank	480.2	470.7	564.2
TuranBank	477.3	528.1	523.1

Nikoil Bank	437.3	439.6	589.5
Yapı Kredi Bank Azerbaijan	427.3	443.1	469.3
Silk Way Bank	411.2	404.1	362.1
Bank of Baku	399.7	549.4	734.8
Bank VTB	397.1	435.5	469.8
Azer Turk Bank	335.2	469.5	671.8
Expressbank	314.1	286.9	318.5
Bank BTB	268.8	241.6	211.0
Amrahbank	204.9	256.1	304.2
NBCBank	204.2	159.1	167.3
Günay Bank	192.1	285.9	94.2
Ziraat Bank Azerbaijan	186.7	132.2	90.2
Bank Avrasiya	151.2	143.4	123.1
Naxçıvanbank	141.9	126.4	95.1
İran Milli Bankının Bakı filialı	100.6	80.5	101.3
Pakistan Milli Bankının Bakı filialı	11.7	11.3	11.1

(mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı – www.cbar.az)

Cədvəl 4. 2017-2019-cu illərin cari dövrü üçün kredit portfeli

Banklar	2019-cu ilin əvvəlinə verilən kredit portfeli (milyon manat)	2018-ci ilin əvvəlinə verilən kredit portfeli (milyon manat)	2017-ci ilin əvvəlinə verilən kredit portfeli (milyon manat)
Beynəlxalq Bank	1784.3	5503.8	6872.7
Xalq Bank	1312.2	1274.4	1330.6
Kapital Bank	1244.0	1267.1	1104.0
PAŞA Bank	943.2	870.2	690.2
AccessBank	503.5	598.7	922.8
AtaBank	464.0	406.4	525.0
Silk Way Bank	375.5	388.3	335.6
Muganbank	349.1	346.0	380.4
Azərbaycan Sənaye Bankı	298.8	297.4	152.3
Nikoil Bank İKB	291.0	340.1	370.2
AGBank ASC	282.8	292.2	410.4
Bank VTB	281.2	321.2	419.4
Unibank	280.2	426.6	597.5
TuranBank	266.8	282.5	290.5
Rabitabank	234.5	205.1	306.3

Bank Respublika	229.6	283.2	323.8
AFB Bank	218.2	225.4	169.2
Bank of Baku	197.7	252.5	575.6
Expressbank	167.5	199.4	275.2
NBCBank	154.4	121.0	153.1
Yapı Kredi Bank Azərbaycan	146.0	212.3	263.4
Gunay Bank	139.5	217.2	93.7
Bank BTB	130.9	144.0	89.9
Azer Turk Bank	119.7	149.3	418.3
Amrahbank	95.3	164.5	153.6
Bank Avrasiya	85.3	90.2	81.8
Ziraat Bank Azərbaycan	67.8	54.7	11.2
Naxçıvanbank	63.4	61.6	52.8
İran Milli Bankının Bakı filialı	3.4	7.2	17.1
Pakistan Milli Bankının Bakı filialı	1.6	1.8	2.2

(mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı – www.cbar.az)

Cədvəl 5. 2017-2019-cu illərin cari dövrü üçün xalis mənfəət (və zərər)

Banklar	2019-cu ilin əvvəlinə xalis mənfəət (milyon manat)	2018-ci ilin əvvəlinə xalis mənfəət (milyon manat)	2017-ci ilin əvvəlinə xalis mənfəət (milyon manat)
Beynəlxalq Bank	806.0	-1356.5	-20.1
Kapital Bank	94.8	52.4	63.9
PAŞA Bank	59.0	61.0	3.0
Xalq Bank	17.6	10.4	2.2
Yapı Kredi Bank Azərbaycan	10.1	-10.3	-4.5
İran Milli Bankı Bakı filialı	6.9	-29.3	0.5
Bank Avrasiya	6.4	0.9	0.5
Bank VTB	4.8	-2.6	-36.5
Azərbaycan Sənaye Bankı	4.4	4.8	2.6
Gunay Bank	4.1	-4.7	-3.6
Ziraat Bank Azərbaycan	4.1	6.0	3.5
Unibank KB	4.0	-31.3	1.5
Naxçıvanbank	3.6	8.4	8.4
Silk Way Bank	3.0	1.6	1.5
NBCBank	2.9	-1.8	-13.8

Expressbank	2.0	0.4	0.7
Azər Türk Bank	1.1	7.3	-4.6
Bank BTB	0.7	-13.1	-1.6
AtaBank	0.4	0.3	1.0
Pakistan Milli Bankının Bakı filial	-0.1	0.0	0.0
TuranBank	-0.7	-1.4	0.1
Nikoil Bank İKB	-2.7	-148.5	-9.1
Muğanbank	-6.3	-14.0	0.4
AGBank	-6.7	-35.6	-38.2
Əmrahbank	-8.6	-8.4	-6.2
Bank Respublika	-10.5	-34.6	-7.7
Rabitəbank	-11.6	-12.9	0.0
AFB Bank	-12.2	2.6	2.1
Bank of Baku	-35.4	-15.3	-23.0
AccessBank	-56.4	-110.7	1.7

(mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı – www.cbar.az)

Təqdim olunan məlumatlar bir daha göstərir ki, ölkənin bank sektorunda, bank fəaliyyətinə mənfi təsir göstərən bir çox şübhəli amillər də mövcuddur ki, bu da gələcəkdə daha da pisləşəcəkdir. Bu, ilk növbədə davam edən valyuta və kredit riskləri, zəif idarəetmə xidmətləri, kreditorların hüquqlarının qorunması, əhalinin banklara inamının azalması və sair şəkildə özünü göstərir. Uzunmüddətli mənbələrin çatışmazlığı, bank sektorunun zəif investisiya cəlbediciliyi, onun istehsal sahələri ilə zəif əlaqəsi, qiymətli kağızlar bazarının zəif olması və digər məsələlər ölkənin bank sektorunun ciddi problemlərindən biridir. Ölkənin bank sektorunun hazırkı vəziyyəti beynəlxalq maliyyə və kredit mütəxəssisləri tərəfindən yaxından izlənilir. Məsələn, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının (AYİB) mütəxəssisləri öz hesabatlarında Azərbaycanın bank sistemindəki "kapital axını"nın liberallaşdırılmasını, eyni zamanda bank sektoruna nəzarətin gücləndirilməsini müsbət qiymətləndiriblər. "Fitsh IBCA" beynəlxalq reyting agentliyinin qiymətləndirməsinə əsasən, Azərbaycanın yüksək risk kateqoriyası MPI3 kateqoriyasında təyin edilmişdir. Təhlilçilərin fikrincə, Azərbaycanın bank sistemi "milli valyuta" məzənnəsinin düzgün müəyyənləşdirilməsinə daha çox diqqət yetirməlidir. Bugünkü manatın kursu, dünya bazarındakı neftin yüksək

qiymətinə görə 2015-ci ildə “çökdüyü” kimi hər an yenə dəyər itirə bilər və bu olduqca təhlükəli bir tendensiyadır.

Sovet dövrünün dörd əsas bankından üçünün birləşməsi yalnız 2000-ci ildə mümkün olmuşdur. Xüsusilə, iqtisadiyyatda çox böyük əhəmiyyətə sahib olan banklarda özəlləşdirmə sxeminə daxil edilmişdir. Bununla birlikdə, 2013-cü ildə Beynəlxalq Bankın tam inteqrasiyası baş tutmadı. Dövlət banklarında Bank Sektorunda islahatlar; Dünya Bankının SAC proqramı menecmentin inkişafı, yeni xidmətlər və bazarların inkişafı və bankların inkişafı məqsədi ilə həyata keçirilir. 16 fevral 2001-ci ildə Bank, bankların ölkə daxilində daha sürətli istifadə etməsi və on-line sistem tətbiq etməsi üçün AZIPS sistemini qurdu. Bu sistem beynəlxalq standartlara uyğun SWIFT-ə əsaslanır (Sadıqov, 2010).

Bank sektorundakı çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün hökumət 1999-cu ildə Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fondunun iştirakı ilə bir proqram hazırladı. Bu strategiyanın əsas məqsədi dövlət banklarının yenidən qurulması və özəlləşdirilməsi, özəl bankların konsolidasiyası, tənzimləmə və tənzimlənmənin artırılması da daxil olmaqla, yaxşı inkişaf etmiş və müasir rəqabət qabiliyyətli bir infrastruktur təmin etməkdir. Bankın çərçivələri və mühasibatlıq. Ölkədə kiçik və orta sahibkarlığa maliyyə yardımının artırılması üçün bank islahatları həyata keçirilmişdir.

Sövdələşmələrin artması məqsədilə xarici investisiyaların bank sektoruna yönəldilməsi prosesi xeyli azalmışdır.

2005-ci ilin yanvar ayından etibarən Azərbaycanda "İnternet Bankçılıq" və "Mobil Bankçılıq" bank sistemi tətbiq olunmağa başladı. Bu fəaliyyətlər əsasən Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fondunun tövsiyələrinə əsaslanırdı. Hazırda Azərbaycan bank bazarında beynəlxalq bank xidmətləri müştərilərin imkanları inkişaf edərkən inkişaf etdirilir (Əsgərova, 2007). Ölkədə bank sektorunun inkişafı və xalqın banklara inamının geri qalması üçün sığorta fondu yaradılmalı və qadağaların sığortası haqqında qanun qəbul edilməlidir.

Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun yaradılması və fəaliyyət göstərməsi haqqında Qanun 2005-ci ildə qəbul edildi. Bank sektoru infrastrukturun inkişafı üçün ödəniş sistemi, mühasibat sistemi, bank nəzarəti və hüquqi nəzarət

mexanizmləri üzərində islahatları davam etdirir. Bank sektorunun inkişafı və sistemin nüfuzu, bankların öz vəsaitlərinə pul köçürmə imkanına mənfi təsir göstərəcəkdir.

Hazırda banklar müştərilərinə geniş xidmətlər təqdim edir və pərakəndə bank xidmətləri sürətlə inkişaf edir. Bank məhsulları SMS-bankçılıq, mobil bankçılıq, internet-bankçılıq, avtomatlaşdırılmış bank köşkləri kimi ən müasir texnoloji vasitələrlə təklif edilir.

Bank sisteminin regional şəbəkəsi və maliyyə xidmətlərinə çıxış sürətlə genişlənir və banklar beynəlxalq maliyyə bazarlarında aktivlik göstərirlər. 2007-ci ildən bəri fəaliyyət göstərən dünyanın nüfuzlu maliyyə qurumlarına ölkə daxilində Commerzbank və Citi Bankın nümayəndəlikləri və digər inkişaf etmiş ölkələrin qabaqcıl bankları (AccessBank, Bank VTB Azərbaycan, Ziraat Bank Azərbaycan və s.) dünyanın ən qabaqcıl bank texnologiyalarının Azərbaycanda tətbiq olunmasına öz töhfəsini vermişdir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə banklar üçün radikal dəyişikliklər lazım idi. Bu dəyişikliklər bank resurslarının bütün növlərinin mənbəyində, strukturunda və istifadə mexanizmində özünü daha çox göstərirdi.

Müasir bank sistemindəki əsas dəyişiklikləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Bank sistemindəki islahatlar hüquqları daha da artırdı, dövlət və kommərsiya banklarının vəzifələri və tənzimləmə mexanizmlərini inkişaf etdi;

- Pul dövriyyəsinin tənzimlənməsində bankların rolu və idarəetmə funksiyaları artdı;

- Ölkədə xarici banklarla rəqabət etmək imkanı olan müştərə bankların yaradıldı;

- Mərkəzi Bank sərbəst pul siyasəti aparmaq və dövriyyəyə pul buraxmaq hüququna malik oldu;

- Banklar yeni fəaliyyət növləri ilə məşğul oldular, qiymətli kağızlarla əməliyyat apardılar, lizinq, faktoring və s. əməliyyatlar icra etdilər (Abbasov və Rzayev, 2003).

Kreditlər nəticəsində iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin maliyyələşdirilməsi, iqtisadiyyatın inkişafında bank sektorunun rolunun əsas elementlərindən biridir (məsələn, istehsalın artmasına təsir göstərən yeni binalar, məktəblər, yollar tikilməsi, əhalinin məşğulluğu və nəticədə vergilərin dövlət büdcəsinə daxil edilməsi kimi).

Kreditlərdən əlavə, banklar Mərkəzi Bankın yürütdüyü pul siyasətində əsas vasitələrdən biri hesab olunur. Beləliklə, banklar vasitəsilə Mərkəzi Bank pul emissiyasını həyata keçirir, dövriyyədəki pul dövriyyəsinə tənzimləyir. Əhalidən pulun banklara qoyulması, əlavə pul axınının qarşısını alır ki, bu da bir növ pulu olanlarla pula ehtiyacı olanlar arasında əlaqə yaradır.

Banklar tərəfindən nağdsız hesablaşmaların təmin edilməsi həm ölkə daxilində, həm də xaricində yaşayış məntəqələrindən kənara çıxmadan ödənişlərin asanlıqla həyata keçirilməsinə imkan verir.

Beləliklə, qarşıya qoyulan vəzifələrin uğurlu icrası bank sisteminin inkişafının müsbət dinamikasını saxladı və maliyyə vasitəçiliyində bankların rolunu gücləndirdi.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, bank sistemində bəzi çatışmazlıq və nöqsanlar var, onların aradan götürülməsi ölkənin iqtisadi inkişafında bank sisteminin rolunun daha da yüksəlməsinə səbəb ola bilər.

Sözü gedən nöqsan və çatışmazlıqların yox edilməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi məqsədyönlü olardı:

- Bank qanunvericiliyinin vahid sistemə daxil olunması və təkmilləşdirilməsi;
- Banklarda və bank olmayan kredit təşkilatlarında kredit faizlərinin nisbətən aşağı endirilməsi;
- Banklar nisbətən kredit yönümlü olmaması;
- Bank məhsullarının çeşidinin yüksəldilməsi.
- Bankların buraxdığı debet (kredit) kartları üzrə sığorta haqlarının azaldılması;
- Qiymətli kağızlar bazarının (fond bazarının) canlanması;
- Peşəkar kadrların hazırlanmasında müvafiq addımlar atılması.

Ölkəmizin dinamik inkişafı bank sektorunda sistemli və sürətli islahatlar, o cümlədən yeni bank texnologiyalarının tətbiqi, yeni xidmətlərin göstərilməsi,

təsərrüfat subyektlərinin bank və maliyyə dövriyyəsinə daha çox cəlb edilməsini əhatə edir. Bu vəzifələrin uğurla həyata keçirilməsi üçün kommersiya bankları üçün ümumi problemlərin birgə həllinə, dövlət və qeyri-hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlığının daha da dərinləşməsinə, beynəlxalq maliyyə qurumları ilə daha fəal işgüzar əlaqələrin qurulmasına ehtiyac var. Mərkəzi Bank ölkənin bank sistemini, bazarı idarəetmə vasitələrini və inzibati metodlarını formalaşdırmaqda böyük uğurlar qazandı. Yenə də yeni dövr yeni vəzifələr qoyur. Bu gün bank sektorunda özünü inkişaf etdirmə mexanizmlərinin tətbiqi əvvəlki dövrlərə nisbətən daha aktualdır. Assosiasiyanın missiyası (əsas məqsədi) dövlətlərdə və qeyri-hökumət təşkilatlarında bankların və bank olmayan kredit təşkilatlarının ümumi maraqlarının səmərəli təmsil olunması və qorunması və üzv təşkilatların din prinsipi əsasında dinamik inkişafının təmin edilməsidir. idarəetmə. Bu hədəflərə çatmaq üçün Azərbaycan Banklar Assosiasiyasının əsas vəzifəsi özünü inkişaf etdirmə mexanizmlərini yaratmaq və təkmilləşdirməkdir. Bu baxımdan ABA-nın institusional inkişafını sürətləndirmək və ölkənin iqtisadi islahatlarında rolunu gücləndirmək obyektiv bir zərurətdir.

FƏSİL II. BANKLARIN ƏNƏNƏVİ ƏMƏLİYYATLARININ TƏHLİLİ

2.1. Bankların ənənəvi passiv əməliyyatlarının təhlili.

Bank sisteminin iqtisadiyyatın real sektoru ilə daha fəal işləməsi üçün uzunmüddətli resurs bazası tələb olunur. Bu baxımdan bank sisteminin strateji vəzifələrindən biri əhalinin əmanətlərinin cəlb edilməsini aktivləşdirməkdir. Çünki əhalinin əmanətləri banklara aşağıdakı kimi cəlb olunur:

- əhali və təsərrüfat subyektləri tərəfindən maliyyə vasitəçilərinə inamın artması;
- real faiz dərəcəsinin dəyişməsi;
- əhalinin real gəlirlərinin artması.

Son illər ölkəmizdə əmanət işlərinin sürətlə artmasına baxmayaraq, əmanət biznesinin inkişafında hələ görüləsi işlər çoxdur.

Cədvəl 6. Müddətli əmanətlərinin və manatla əmanətlərin müddətləri haqqında məlumat (%-lə)

Depozitlər və müddətləri	Faiz
1 aya qədər	6.70
1 aydan 3 aya qədər	4.82
3 aydan 6 aya qədər	7.96
6 aydan 9 aya qədər	8.70
9 aydan 1 ilə qədər	10.96
1 ildən 5 ilə qədər	12.67
5 ildən çox	13.44

(mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı – www.cbar.az)

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə özəl banklara və fiziki şəxslərə yerləşdirilən əmanətlərin həcmi daim artır. Bu, iqtisadi sistem subyektlərinə bank sisteminə inamın artdığını göstərir. Fiziki şəxslərin manatla əmanətləri hüquqi şəxslərin əmanətlərinə nisbətən manatla artırılıb. Bankların daxili mənbələri hesabına formalaşan ümumi əmanət bazası (maliyyə qurumları istisna olmaqla) 794,6 mln. manat (17,1%), 5448,8 mln. manat təşkil edib. İl ərzində cəmi passivlər strukturunda əmanətlərin və əmanətlərin xüsusi çəkisi 46,6%, ümumi ehtiyat bazası 38,6% təşkil etmişdir. 01.01.11 tarixinə cəmi öhdəliklərin strukturunda

əmanətlərin ümumi həcmnin payı 49% (01.01.10-48.2%) təşkil etmişdir. 2010-cu ildə fiziki şəxslərin əmanətləri 29,8% artaraq 3029,8 mln. (artım tempi 2009-cu ildə 22.5%), hüquqi şəxslərin (dövlət idarəetmə orqanları da daxil olmaqla) əmanətləri 4.3% artaraq 2419 milyon manata çatdı. 1 yanvar 2011-ci il tarixinə əhalinin bankların öhdəliklərindəki əmanətlərinin payı 27,2% (1 yanvar 2010-cu il tarixinə 24,2%) təşkil etmişdir (www.stat.gov.az, 2011).

Depozit bazasının mütləq artması ilə yanaşı keyfiyyətində də müsbət dəyişikliklər baş vermişdir. Əhalinin əmanətlərinin strukturunda müddətli əmanətlərin payı artmışdır. Cari hesablarda əmanətlər 10,4%, müddətli depozitlər 35,3% artmışdır. Əmanətlərin vaxt quruluşunu yaxşılaşdırmaqla yanaşı, onun valyuta strukturunda da müsbət tendensiyalar müşahidə edilmişdir. İl ərzində manatın sabitliyi şəraitində dollarlaşma səviyyəsi azalmışdır. Beləliklə, il ərzində fiziki şəxslərin milli valyutadakı əmanətləri 46%, ümumi əmanətlərdə onların payı 46.5% artmışdır. Depozitar strukturunda ciddi dəyişikliklər baş vermədi, rezident fiziki şəxslərin əmanətlərinin ümumi payı 91%, qeyri-rezident əmanətçilərin payı 9% təşkil etmişdir.

İl ərzində Mərkəzi Bankın bank sistemi qarşısında öhdəlikləri 15,2% -dən 13,9% -ə qədər azaldı. 2010-cu ildə maliyyə qurumlarından götürülmüş vəsaitlərin (kreditlər, depozitlər və digər bankların və digər maliyyə qurumlarının vəsaitləri) 1 yanvar tarixinə 3,6 milyard ABŞ dolları (bank öhdəliklərinin 32% -i) olmuşdur. Qeyri-rezidentlərin xərclərinin xalis artımı (fiziki şəxslərin əmanətləri istisna olmaqla) 111,4 mln. manat (6,4%) təşkil edib. Müddətli xarici borcun həcmi 1,85 mlrd. Bankın cəmi öhdəliklərinin xüsusi çəkisi 16,6% təşkil edib. Bu gün Azərbaycanda insanlar pullarını depozitə qoymadan əvvəl bankların seçilməsində bir sıra amilləri nəzərdən keçirirlər. Bu amilləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Bankın etibarlılığı və möhkəmliyi.
2. Cəlb edilmiş fondlar üzrə faiz siyasəti.
3. Bankın təklif etdiyi geniş əməliyyat spektrinin kompaktlaşdırılması.

Bu gün ölkəmizdə bank əməliyyatlarının inkişafı arzuolunan səviyyəyə

çatmamışdır, bank xidmətlərinin keyfiyyəti və miqdarı hələ beynəlxalq standartlara uyğun deyil və əksər banklar bizneslərini kreditlər, depozitlər və nağd əməliyyatlar üzərində qurmaqdan məmnundurlar. Müqayisə üçün deyək ki, bu gün inkişaf etmiş ölkələrin bankları müştərilərinə təxminən 300 növ bank xidməti, əməliyyatlar və məhsullar təklif edir.

Kredit təşkilatları, habelə banklar əmanətlər və komissiya haqları üzrə faiz dərəcələrini müstəqil müəyyənləşdirirlər. Bununla belə, müəyyən amillər kommersiya banklarının əmanət əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrinə təsir göstərir. Belə amillərdən biri də pul siyasətinin klassik alətləridir (xüsusən məcburi ehtiyat normalarının müəyyənləşdirilməsi). Bu baxımdan, AMB fiziki şəxslərə daha çox vəsait cəlb etmək üçün əmanətləri fərqləndirməlidir və müddətli əmanətlər üçün ehtiyat tələbləri aradan qaldırılmalıdır.

Bu cür tədbirlər nəticəsində kommersiya banklarının müddətli vəsait cəlb etməsində manevr imkanları artacaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, 90-cı illərin əvvəllərində yerli bank praktikasında öhdəliklərin belə fərqləndirilməsi həyata keçirildi. Yəni banklar müddətli öhdəliklər üzrə ehtiyat tələblərindən azad edilmişdir. Lakin, həmin dövrdə kommersiya banklarına müəyyən qanunazidd hərəkətlər etməyə icazə verildi (öhdəliklərin əksəriyyəti müddətli öhdəliklərə görə ehtiyat tələblərindən məhrum edildi) və Mərkəzi Bankın nəzarəti kifayət deyildi. Əmanətlərin fərqləndirilməsi zamanı bankın ayrı-ayrı hesablarında əmanət hesablarının uçotu bu problemin aradan qaldırılmasını təmin etdi (Sadıqov, 2010).

Əhali tərəfindən həm manat, həm də sərbəst kurslu valyutada ödəmə və müddət baxımından fərq yarandı. Qeyd etmək lazımdır ki, fiziki şəxslərdən həm manat, həm də sərbəst kurslu valyuta üçün məcburi ehtiyat dərəcəsi 1999-cu ilin sonunda 10 faiz səviyyəsində idi. Müqayisə üçün İngiltərədə bu nisbət 0,15 faiz, İngiltərədə isə 3-10 faiz idi. ABŞ, Almaniyada 1.5-2.0, Fransada 0.5-1.0, Yaponiyada 0.05-1.5 faiz, Kanadada 0 faizdir (Болков, 2012). Hazırda Mərkəzi Bank tələb olunan ehtiyat dərəcəsinə milli valyutada 01 may 2011-ci il tarixində 2%, 1 iyul 2011-ci il tarixindən etibarən isə 3% səviyyəsində saxlayır. Müasir şəraitdə əhalinin vəsaitlərini yerli kommersiya banklarına cəlb etmək prosesi davam edir. bir tərəfdən asan deyil, digər tərəfdən fiziki şəxslərin bank

əməliyyatlarına olan tələbatı ilə bu gün Azərbaycanda bu tələbin ödənilməsi imkanları arasında bəzi fərqlər var.

Bu, ilk növbədə əhalinin bütün banklara tələbatın yüksək olması və bankların müştərilərinə inamının olmaması ilə əlaqələndirilə bilər. Qeyri-qənaətbəxş qarşılıqlı etimad bankla müştəri arasında dağılma meylini gücləndirir. Nəhayət, bankların fiziki şəxslərə olan marağını azaltmaq marağını itirir, digər tərəfdən əhalinin əksəriyyəti yenə də əmanətlərini xarici valyuta və geri ödəmə şəklində saxlayır.

İnanırıq ki, bu problemin həllində əmanətlərin sığortalanması sisteminin tətbiqi mühüm rol oynayır. Beləliklə, əmanətçilərin banka yerləşdirdikləri vəsaitlərin geri qaytarılmasına zəmanət vermək bank sisteminin dayanıqlığının və bankların depozit bazasının möhkəmləndirilməsinin əsas formalarından biridir.

Son illərdə rəsmi əmanətlərin sığortalanması sistemi əksər ölkələrdə təşkil edilmişdir. Hazırda 40-dan çox ölkə rəsmi əmanət sığortası layihəsini həyata keçirir. Bu sistemi tətbiq edən ölkələrdə qısa müddət ərzində sürətli əhali əmanətlərinə nail olundu.

Mərkəzi valyutadakı əmanətlər üzrə ödənişlər manatla, xarici valyutadakı əmanətlər isə xarici valyutada ödənilir. Əmanətlər ABŞ dolları və ya Avroda olmadıqda, kompensasiya bu valyutaların biri ilə sığorta hadisəsi günündə Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi rəsmi məzənnə əsasında hesablanır və ödənilir. Bank məhsullarının yeni növlərinin formalaşması və tətbiqi ilə əlaqədar olaraq onların gəlirliliyini müəyyənləşdirməyin əhəmiyyəti bu gün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hər əməliyyatın xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, müxtəlif növ bank əməliyyatlarından gəlirlilik üçün istifadə edilə bilər.

Bugün Azərbaycan Respublikasının kommertiya banklarında müştərilərinə bu cür yeni bank əməliyyatları və xidmətləri təklif etmək qazanclarının artmasına imkan verərdi. Nəticədə yerli banklar, beynəlxalq təcrübədə deyil, əməliyyat gəlirləri hesabına gəlirlərini artırmaq imkanı əldə edəcəklər.

Müxtəlif bank xidmətləri bazarlarında gəlirlilik xüsusiyyəti bank xidmətlərinin qiyməti kimi xarakterizə olunur. Bank xidmətlərinin dəyəri, istehlakçı xidmətlər göstərildikdən sonra TransAsia xərcləri kimi müəyyən edilir.

Bu ödənişlər əməliyyatların aparılması üçün xərc kimi hesablanır. Fərqli bazarlarda və seqmentlərdə xidmətlərin gəlirliliyini idarə edən banklar, müştərilərin diqqətini bu xidmətlərə cəlb edən və oxşar xidmətləri təklif edən banklar ilə rəqabətli qiymət rəqabəti aparırlar.

Bundan əlavə, xidmətlərin qiymət amili Bankın xidmət nüfuzunun əsas elementidir və bu da müştərilərin sədaqətinin artmasına və nəticədə bankın qeyri-maddi aktivlərinin artmasına şərait yaradır. Ənənəvi olaraq, müştərilərin çox sayda bank filialının xidmətlərindən istifadə etmələri vacib sayıldı. Paylanmış filial şəbəkəsi, əməliyyat otaqlarında iş şəraiti, iş rejimi və s. uzun müddət bank atributları kimi qəbul edilmişdir.

Müasir dövrdə bankların, əməliyyatların və xidmətlərin rolu bankların müştərilərin ehtiyac duyduğu bir vaxtda öz məhsullarını təklif etmək qabiliyyəti ilə ölçülür. Məlum olduğu kimi, Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) üzv olmaq və Avropa Birliyinə (AB) inteqrasiya ilə əlaqədar olaraq Azərbaycanın milli standartlaşdırma sistemi bu təşkilatların tələblərinə uyğunlaşdırılmışdır. Bu, mövcud sistemdə ciddi dəyişikliklərlə nəticələnəcəkdir. Beləliklə, mövcud sistemdən fərqli olaraq yalnız bazar iqtisadiyyatı sistemində məhsulların təhlükəsizliyi dövlət tərəfindən tənzimlənir. Məhsulların keyfiyyəti bazarın özünü tənzimləyir. Buna görə məhsulun təhlükəsizlik tələbləri texniki qaydalar adlanır və məcburi tətbiq olunur. Məhsulların keyfiyyətinə olan tələblər standartda əks olunur və tətbiq könüllüdür. Məhsulların keyfiyyətini qaldırmaq və rəqabətə çıxmaq istəyən müəssisələr standartları könüllü olaraq tətbiq edirlər. Bununla yanaşı, dövlət məhsullara nəzarəti onların təhlükəsizliyi ilə məhdudlaşdırır.

Ümumiyyətlə, milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması aşağıdakı aspektlərdə həyata keçiriləcəkdir:

- Sistemin bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğunlaşdırılması. Beləliklə, standartlaşdırma, bazar iqtisadiyyatı üçün məcburi təhlükəsizlik tələblərini təmin edən və tətbiq edən məhsulların keyfiyyətinə texniki tənzimləmə və məhsul keyfiyyətinə könüllü tələbləri müəyyən edən standartlaşdırma iki hissəyə bölünməlidir. Bu, məhsulların təhlükəsizliyinə və bazarın tələb təklifi qanununda

keyfiyyətin tənzimlənməsinə uyğun olaraq iqtisadiyyata dövlət nəzarətinin məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutur;

- Məhsulların tələblərini ümumi tələblərə uyğunlaşdırmaq üçün beynəlxalq standartların tətbiqi. Bu, mövcud standartların yenidən işlənilib beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması deməkdir. Bu standartlaşdırma sisteminin ən çətin uyğunlaşma elementidir. Keçmiş sovet respublikalarında standartlar beynəlxalq tələblər əsasında hazırlanmadığı üçün, standart, təxminən on mil ilə yenidən işlənməlidir;

- Hər məhsulda deyil, məhsul qrupunda və ümumi təhlükəsizlik xüsusiyyətlərində məhsul təhlükəsizliyi tələbləri üçün texniki qaydaların hazırlanması. Keçmiş Sovet standartları, hər bir məhsul üçün təhlükəsizlik və keyfiyyət tələblərini əhatə edir, hər bir məhsul üçün standart hazırlamağı tələb edir. Bununla birlikdə, beynəlxalq praktikada məhsullar üçün təhlükəsizlik tələbləri məhsula görə deyil, təhlükəsizlik xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Məhsulların əhatə olunduğu təhlükəsizlik xüsusiyyətləri olduqda, müvafiq məhsullar bu məhsullara tətbiq olunur;

- Texniki qaydalarda məhsullara əsas tələbləri müəyyənləşdirmək və bu tələblərin icrasını liberallaşdırmaq. Keçmiş Sovet respublikalarında məhsullara standart tələblər, habelə bu tələblərin necə yerinə yetiriləcəyi vahid bir mexanizm müəyyən edilmişdir. Bununla birlikdə, beynəlxalq praktikada təhlükəsizlik tələblərində texniki tələblər və istinad standartlarında və ya istehsalçının müəyyən etdiyi qaydada təmin olunmasının necə təmin ediləcəyi müəyyən edilmişdir. İstehsalçılar yuxarıda göstərilən standartlardan və ya onun təyin etdiyi metoddan hər hansı birini tətbiq edərkən texniki rəqlamentin tələblərinə cavab vermiş hesab olunurlar;

- Standartlaşdırma sisteminin idarə edilməsində institusional islahatlar. Uyğunlaşmanın əsas səbəblərindən biri milli standartlaşdırma sisteminin idarə edilməsinə cavabdeh olan dövlət orqanlarının strukturunun və səlahiyyətlərinin dəyişməsidir. Dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinin məhsulların təhlükəsizliyinə dair tələbləri müəyyənləşdirmək və standartların hazırlanması və tətbiqi səlahiyyətlərinin liberallaşdırılması, özəl sektor tərəfindən uyğunluğun

qiymətləndirilməsi və birtərəfliliyin, şəffaflığın və ictimaiyyətin iştirakının təmin edilməsi üçün zəruri islahatlarla məhdudlaşdırılması tələb olunur. ;

- Məhsulun təhlükəsizliyi və keyfiyyət təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsi. Keçmiş Sovet standartlaşdırma sisteminə görə demək olar ki, bütün məhsullar məcburidir və sertifikatlaşdırma dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bundan əlavə, həm müasir, həm də bazar uyğunluğuna nəzarət olunur. Bununla yanaşı, beynəlxalq tələblərə uyğunluq yalnız yüksək riskli məhsulların məcburi sertifikatlaşdırılmasını, aşağı və orta çeşidli məhsulların uyğunluğunun qiymətləndirilməsini istehsalçının özləri tərəfindən aparıldığını və uyğunluğun qiymətləndirilməsi üzrə tədbirlərin dövlət tərəfindən akkreditə olunmamış akkreditasiya orqanları tərəfindən aparılmasını tələb edir. lakin beynəlxalq standartlara görə. Göründüyü kimi, beynəlxalq tələblərə uyğunlaşma, milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması prosesində mövcud sistemdə və özəl sektorla bağlı vacib dəyişikliklər edir (Bəşirov, 2016).

Milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması prosesində özəl sektorun aşağıdakı vəzifələri vardır:

- Özəl sektorun yeni tələblərə cavab verməsi, texniki dəstək vermək, güzəştli kreditlər və qrantlar vermək üçün keçid dövrünün verilməsi;
- Milli standartlaşdırma sistemi üzrə fəaliyyət göstərəcək özəl müəssisələrin yaradılmasına dəstək;
- İstehlak bazarının yeni məhsullara uyğunlaşdırılması (Sadıqov, 2010).

Pul vəsaitlərinin idarə edilməyə cəlb edilməsi prosesi mümkün xərcləri minimuma endirməklə bank işinin keyfiyyətinin zəruri bir xüsusiyyətidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hüquqi və fiziki şəxslərin əmanətləri (depozitləri) cəlb olunmuş vəsaitlər vasitəsilə (öhdəliklərdə) reallaşır. Depozitlər müştərinin hesablaşmada istifadə və ya təkrar istifadəsi üçün banka yatırmalı olduğu pul məbləğidir. Bankların təklif etdiyi əmanət xidmətlərinin miqdarı və çeşidi daim artır. Bu baxımdan ən çox yayılan xidmətlər üzərində dayanmaq yaxşıdır.

Bir qayda olaraq, əmanətlər iki şəkildə, yəni pul vəsaitlərinin daxil olması nəticəsində, habelə nağd əmanət (çeklər, istiqraz kuponu və s.) qoyularkən və ya xəyali depozit nəticəsində yaranır. Qarşı tərəf hesablarının mövcudluğunu

şərtləndirən depozit anlayışını müəyyənləşdirmək üçün müxtəlif maliyyə mənbələri arasında saxta təyinat meylini nəzərə almaq vacibdir. Adi hesablar mənfə saldo, yəni debet qalığı hesab olunan adi əmanətlərdən fərqlənir.

Bank idarəçiliyinə dair klassik ədəbiyyatda əmanətlərin idarə edilməsində iki əsas mövqə ayırırlar:

- Xərcləri az olan əmanət mənbələrini müəyyənləşdirmək;
- Kifayət qədər miqdarda kredit və digər maliyyə xidmətlərini təmin etmək üçün əmanət üsullarını müəyyənləşdirmək.

Əməliyyat əmanətləri bankların təklif etdiyi ən qədim xidmət növlərindən biridir. Hər şeydən əvvəl, bunlar ümumiyyətlə faizsiz əmanətlərdir, gəlir gətirmir, müştəri üçün ödəniş etmir, vəsaitlərin təhlükəsizliyinə zəmanət verir və hər hansı bir əməliyyatı çəklərdə qeyd edirlər. Bu mənbə mənbəyinin əsas iqtisadi səciyyəsi bankın müştərinin tələbi ilə əldə etdiyi vəsaiti təxirə salmadan ödəməyi öhdəsinə götürməsidir. Başqa sözlə, qısamüddətli mənbələrin uzunmüddətli mənbələrə çevrilmə nisbətini müəyyənləşdirmək lazımdır. Xüsusilə, Fransa banklarında bu əmanət aşağıdakı formula ilə hesablanır:

- bu əmanətlər üzrə faizlərin ödənilməsi fond və əmtəə bazarlarında qiymətlərin dinamikasından asılıdır və səhmlərin və malların qiymət artımı zamanı müştərilərə yüksək gəlir əldə etməyə imkan verir;

- broker əmanətləri. Bu əmanətlər broker və depozit müəssisələrində yerləşdirilən müştərilərin əmanətləridir. Bu vəsaitlər üzrə maksimum faiz dərəcələri təklif olunur;

- Xarici valyutadakı depozit sertifikatları: Bu əmanət növü imkan verir ki, xarici bazarlarda əməliyyatlar hesabına müştərilər yüksək faizli gəlir əldə etsinlər;

- əmanətlərin sığortalanması haqqında şəhadətnamə. Bu əmanət növü müştəriyə istənilən məbləğin məbləğinə qədər mümkün qədər pul qoymağa imkan verir;

- təxirə salınmış faiz dərəcələri olan depozit sertifikatları: Bu əmanətlərin məqsədi müştərilərə faiz dərəcələrini minimuma endirməkdir;

- faiz dərəcəsi artırılmış faiz sertifikatı: Bu əmanət növü əmanətin bütün müddəti ərzində faiz gəlirinin artmasını təmin edir və müəyyən olunmuş tarixlərdə vəsaitin çıxarılmasına imkan verir;

- ümumi depozitlər: Bu əmanətlər ümumi xarakteristikalar üçün birləşdirilmiş kiçik əmanət qrupları üçün nəzərdə tutulmuşdur. Depozit ehtiyatları bazarındakı yeniliyin əsas problemi perspektivli şirkətlərin etibarlılığının azalması və onsuz da qurulmuş müştəri bazasının daha da genişləndirilməsi formasına keçirilməsidir (Батракова, 2005).

Yeni əmanət növlərinin inkişaf meylləri, bankların borc xərclədiyi vəsait növlərinə üstünlük verdiklərini göstərir ki, faiz xərcləri vəsaitlərin istifadəsindən əldə olunan gəlirlər ilə sıx bağlıdır.

Depozitar olmayan mənbələrə aşağıdakıları göstərə bilərik:

- Mərkəzi Bankın kredit resursları bazarı - Bu bazar ümumiyyətlə qısamüddətli (bir günlük) borclar təklif edir. Bu bazar Mərkəzi Bankın pul siyasətinin aparıcısı rolunu oynayır və borclular baxımından, onun əsas çatışmazlığı iqtisadi konyunkturadan, bankın iş planlamasındakı maneələrdən asılı olaraq təklif olunan faiz dərəcəsinin qeyri-sabitliyidir.

- “Banklararası” bazar - Bu bazar banklar tərəfindən başqalarına təklif olunan sərbəst və mövcud vəsaitlərə əsaslanır.

- Formal əmanət mənbələri - köçürmə sertifikatları. Bank qaynaqlarının formalaşması mənbələrindən biri də müəyyən müddətə borc daxilolmaları əsasında vəsaitlərin cəlb olunmasıdır.

- Transfer depozit sertifikatlarının əsas xüsusiyyətlərindən biri onların ikinci bazarda aktiv dövriyyəsidir. Təbiətinə görə, bu mənbə bank borclarına bənzəyir. Bank kreditləri borc öhdəlikləridir və fiziki şəxslərə bank təşkilatları tərəfindən müəyyən müddətə verilir və müəyyən müddətdən sonra geri qaytarılır. Qeyd etmək lazımdır ki, borc təkrar bazarda yer almır. Bu tip mənbələr Avrozona depozit bazarına da aiddir. Avro valyuta depozit bazarı, böyük müştərilərə kredit vermək üçün transmilli maliyyə təşkilatları tərəfindən likvidlik fondları əsasında yaradılır.

- Qiymətli kağızların bərpası haqqında Saziş - Bu tip hedcinq çatışmazlığı mənbələri, daha az riskli aktivlərə nisbətən aşağı faiz dərəcəsi ilə (məsələn, dövlət qiymətli kağızları) qısa müddətli kreditlər verir.

- Bank hesablarının tanınması - Bankın uzunmüddətli təbəqələri var və veksellər ixracatçı və ya idxalçı tərəfindən qəbul edilməsinə razı olan və xarici ticarət əməliyyatlarını maliyyələşdirmək üçün nəzərdə tutulmuş bir banka qoyulur (Щербакoвa, 2007).

Kapital və istiqrazlar - uzun müddətli kapitalın filiallar, uzunmüddətli mənbələr, bir qrup depozit və borc və uzunmüddətli öhdəliklər vasitəsilə kommersiya qiymətli kağızlarının (veksellərin) buraxılması. Onların ödəmə müddəti ümumiyyətlə 7-12 il arasında dəyişir.

Dünya ölkələri ilə müqayisədə Azərbaycan Respublikasında depozit bazarı yetərincə inkişaf etməmişdir. Ənənəvi olaraq, ölkəmizdə mərkəzləşdirilmiş kredit mənbələri və banklararası bank bazarları, depozit mənbələri üçün istifadə olunur.

20-ci əsrin 60-cı illərindən etibarən müştəri ilə münasibətlərin yeni bir doktrinasının inkişafı bank idarəciliyində dominant mövqeyə çevrilmişdir. Doktrinanın əsas tərəfi odur ki, bank borc verməkdə bütün müştərilərə üstünlük verməli və onlara eyni münasibət göstərməlidir. Bu doktrinanın genişlənməsi passivləri idarə etməkdə strategiyanın inkişafına diqqət yetirməyi tələb etdi. Depozit olmayan öhdəliklərin idarə edilməsi maliyyə firmasına, öz qaynaq bazarından asılı olmayaraq, müştərinin kredit ehtiyaclarına çevik reaksiya göstərərək konyukturadan asılı olaraq manipulyasiya etməyə imkan verir (Hughes və Mester, 2008).

Bankların fəaliyyətinə dair tədqiqatların əsas istiqaməti onların dövlətin tənzimləmə siyasətinə təsiridir. Mərkəzi banklar tərəfindən görülən tədbirləri üç növə bölmək olar:

- müşahidə və nəzarət təsirlər;
- əsas kapitala təsir;
- resursların və xidmətlərin birbaşa xərclərinə təsir.

Sonuncu növ təsirə iqtisadi ədəbiyyatlarda daha rast gəlinir. Məsələn, bəzi iqtisadçılar mərkəzi banklar tərəfindən qoyulan məcburi ehtiyat tələblərini maliyyə

qurumlarına vergi hesab edirlər. Cazibədar vəsaitlərin bir hissəsinin dondurulması heç bir qazanc gətirmir və ümumiyyətlə bankların gəlirliliyinin azalmasına səbəb olur. Ümumiyyətlə, bu tənzimləmə təsiri kredit və depozit resurslarının kompleks təhlilindən sonra müəyyən edilə bilər.

2.2 Bankların əhəmiyyətli aktiv əməliyyatlarının təhlili.

Bank əməliyyatları passiv və aktiv olmaqla iki yerə bölünür. Passiv əməliyyatlar bankların kredit ehtiyatları yaratdıqları, aktiv əməliyyatlar isə bankların bu mənbələrdən qazanc əldə etmək üçün istifadə etdikləri (borcların uzadılması, qiymətli kağızların alınması və sair) əməliyyatlarıdır. Depozitlər vaxt (və ya əmanət) əmanətləri və cari hesablara bölünür. Vaxt əmanətləri bildiriş olmadan geri götürülə bilməz və faiz toplamaq üçün müəyyən bir tarixə qədər saxlanılmalıdır. Adətən, klirinq əməliyyatları onlarla aparılır.

Cari hesablar çeklərdən və ya ödəniş icazələrindən istifadə edərək rəsmiləşdirmələr üçün istifadə olunur və çıxarılması bildiriş olmadan edilə bilər. Banklar cari hesablarda daha az faiz və ya faizsiz ödəyirlər. Klirinq sistemi iqtisadiyyatın fəaliyyət göstərməsi üçün son dərəcə vacibdir. Klirinq əməliyyatlarının həcmi və texniki əməliyyatların vahidliyi mexanizasiyanın və əməliyyatların avtomatlaşdırılmasından geniş istifadə etməyə imkan verir (Sadıqov, 2010).

Banklar müddəti, girov xarakteri və borcalanın növü baxımından hər növ kredit təklif edir və eyni zamanda dövlət və özəl qiymətli kağızlar alır və saxlayırlar. Bankların passiv və aktiv əməliyyatları arasındakı əlaqə mürəkkəb və bənzərsizdir. Bir tərəfdən kredit passiv əməliyyatlarla toplanan pul kapitalından istifadə etməklə verilir. Digər tərəfdən, bank sistemi kreditin məbləğini müştərilərin hesabına köçürməklə "depozit yaratmaq" qabiliyyətinə malikdir. Bu imkan obyektiv iqtisadi amillər, həmçinin bankın likvidliyini qorumaq zərurəti, xüsusən də vəsaitlərin bir hissəsini mərkəzi bankdakı hesablarda saxlamaq öhdəliyi ilə məhdudlaşır.

Banklar üçün kredit genişləndirməsinin imkanları, hədləri və nəticələri bankçılıq və kredit nəzəriyyəsinə, eləcə də kapitalist ölkələrdə praktik fəaliyyətdə

və dövlət siyasətində böyük problemdir. Şübhəsiz ki, banklar dövrü bir iqtisadi yüksəliş mərhələsində həddindən artıq kreditin artmasına böyük töhfə verə bilər və kredit genişlənməsi ilə inflyasiyanı sürətləndirə bilər.

İnvestorlar, investisiya hesablarında gəlir əldə etmək üçün istifadə edilə bilən iki əsas investisiya strategiyasına malikdirlər: aktiv portfel idarəetməsi və passiv portfel idarəçiliyi. Bu yanaşmalar, hesab menecerinin zamanla portfeldə olan investisiyalardan necə istifadə etməsi ilə fərqlənir. Aktiv portfel menecmenti, müəyyən bir etalon ilə müqayisədə bazarın üstün inkişafına yönəldilmişdir, passiv portfel menecmenti isə müəyyən bir indeksin investisiya holdinqlərini təqlid etməkdir.

Aktiv Portfel İdarəetməsi. İdarəetmə yanaşması S&P 500 və ya Russell 1000 kimi müəyyən bir indeksdən üstün olmaq üçün səhmləri almaq və satmaq üçün fond menecerləri və ya brokerlərdən istifadə edir. Aktiv investisiya qoyan portfel menecerləri bazar tendensiyalarına, iqtisadiyyatdakı dəyişikliklərə, dəyişikliklərə diqqət yetirirlər siyasi mənzərə və müəyyən şirkətlərə təsir edə biləcək amillərə. Bu məlumatlar, qanun pozuntularından faydalanmaq üçün investisiyaların alınması və ya satılması üçün istifadə olunur. Aktiv menecerlər sadəcə müəyyən bir indeksdə sadalanan səhmləri və ya digər qiymətli kağızları təqlid etməklə əldə edilənlərdən daha çox gəlir əldə etmək potensialı ilə öyünürlər.

Passiv Portfel İdarəetməsi. Aktiv idarəetmədən fərqli olaraq, passiv portfel menecmenti, müəyyən bir indekslə eyni olan bir portfel bölgüsünün yaradılmasını nəzərdə tutur. Menecerlər indeksdə qeyd olunan səhmləri və digər qiymətli kağızları seçir və eyni ölçmə tətbiq edirlər. Passiv portfel idarəçiliyinin məqsədi, onu dəyişdirmək əvəzinə seçilmiş indekslə eyni olan bir gəlir əldə etməkdir. Bu investisiya strategiyası aktiv olmadığına görə passiv portfeller və ya fondlar üzrə qiymətləndirilən idarəetmə haqları aktiv portfel idarəetmə strategiyalarına nisbətən daha aşağı olur (Hughes və Mester, 2008).

Hər strategiyanın müəyyən üstünlükləri var. Passiv yatırımda, səhmlər əlverişli bir kurs alırsa, xeyli vaxtdan sonra bir çox gəlir əldə edilə bilər. Lakin mütləq aylar və ya gələcək illər ərzində mütəmadi olaraq artacağı gözlənilməyən

dəyişkən səhmlər üçün aktiv investisiya tərzini nümunə götürən qısamüddətli əməliyyatlar seçilməlidir.

Aktiv treyderlər ticarət günü ərzində çox sayda ticarət edirlər. Bundan əlavə, aktiv treyderlər ümumiyyətlə mövqelərdən kənarda qalırlar, yəni ticarət günlərində sərmayələrinin bir hissəsini satırlar.

Gün treyderləri tez pul qazanmaq (və ya itirmək) potensialına sahibdirlər, lakin ticarətin aparılmasına uzun müddətli investorların daha çox vaxt ayırmalıdırlar.

Aktiv treyderlər bahalaşan səhmlərə üstünlük verirlər və gələcək məhsuldarlıq üçün qabaqcıl olacağını vəd edirlər. Bazarı çətin vuracağını vəd edən yeni bir məhsul və ya yeniliyə girmiş bir şirkətdən qazancı sürətləndirən bir diqqət var. Səhmlərin seçilməsinə bir çoxuna əsaslanaraq bir çox yanaşma mövcuddur

Aktiv treyderlər korporativ dividendlərdən pul qazanmaq üçün ticarətlə məşğul deyillər. Həm də ümumiyyətlə uzunmüddətli müddətə investisiya qoyan insanlara yönəldilən üstünlükləri təqdim edən üstünlük fondlarını almırlar.

Passiv treyderlər - Bu tip birja treyderi tez-tez pullarını yatırmaqda maraqlıdırlar, lakin həftəsonlarını maliyyə hesabatlarını, bazarları və hətta hava hesabatlarını öyrənmək istəmirlər. Bu tip investor bəzi investorların istifadə etdiyi uğurlar mantralarına və cazibələrə gülür. Çox vaxt pullarını brokerin əlinə qoyub uzaqlaşmaqdan məmnundurlar.

Passiv treyder bir plan yaradır, ehtiyatları araşdırır, investisiya qoyur və sonra səbirlə gələcəkdə bir dönüş gözləyir. Passiv bir investor şirkətin dəyərində, aktivlərində, borcuna və maliyyə sağlamlığına nəzər salır. Şirkətin müvəffəq olma imkanını qiymətləndirərkən bazar və rəqabəti nəzərə alırlar. Onlar aqressiv deyillər və ya sürətli bir qazanc axtarırlar. Zərərləri yüksək risk səviyyəsində olmadığı müddətcə portfellerini tək buraxırlar.

Passiv ticarət zaman keçdikcə bazarın hər zaman bahalaşdığına əsaslanır. Bir treyder fond bazarında həvəslə maraqlanmırsa və əsasən pensiya üçün investisiya qoymursa, passiv strategiya ən yaxşı bahis ola bilər. Passiv ticarət minimum bir iştirak ilə uzun müddətdə layiqli bir gəlir verə bilər. Bu strategiya üçün iki şey vacibdir: Investisiya müddəti ərzində davamlı dəyər artırmaq üçün

yaxşı potensiala sahib səhmlərin seçilməsi və müəyyən bir şirkətin və ya bazar sektorunun gözlənilməz taleyini həll etmək üçün müxtəlifləşdirilmiş portfelin seçilməsi. Buna nail olmaq üçün, səhmlər ucuzlaşdıqda dəyəri artmağa meyilli istiqrazlar kimi alətlər əlavə etməklə hedcinqi nəzərdən keçirə bilirlər.

Bu strategiyanın əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, düzgün işlədikdə, aktiv investisiya yanaşması ilə əldə olunan bir sıra kiçik, qısamüddətli mənfəətlərdən daha çox qazanc əldə edə bilər. Məsələn, avtomobil sənayesinin çox əziyyət çəkdiyi bir vaxtda passiv treyderlər, geri qalacağını düşündükləri bir avtomobil şirkətinin xeyli hissəsini və şirkət səhmini üç qat artırmağı ala bilirlər. Treyder kiçik artımlarla satış demək ola biləcək qısamüddətli ticarətdən çəkinərsə, səhm sabit qalxdıqda, uzun müddətli müddətdə daha çox pul qazanmaq olar.

Passiv treyderlər səhmdar qiymətlərindəki qısamüddətli dəyişmələri uzunmüddətli böyümə ilə müqayisədə kiçik hesab etsələr də, hələ də yalnız portfel götürüb bu barədə unuda bilmirlər. Çox vaxt passiv treyderlər hətta səhmləri izləmirlər. Bunun yaxşı bir səbəbi, müntəzəm olaraq yoxlanılması, treyderlərin strategiyasından imtina etmələrinə və müvəqqəti passiv investisiya nəticəsində gözlənilən daha əlverişli uzunmüddətli mənfəət əldə etmələrinə səbəb ola biləcək həvəsli qısamüddətli dəyərləri aşkar edə bilməsidir. Bununla belə, hətta passiv treyderlər də səhmlərinin performansını vaxtaşırı yenidən qiymətləndirməli və uzunmüddətli bazar dəyişikliklərinə cavab verməlidirlər.

2.3. Bankların əhəmiyyətli hesablaşma-vasitəçilik əməliyyatlarının tətqiqi

Ticarət bankı funksiyaları aşağıdakı funksiyalardır: Korporativ məsləhət, Layihə Məsləhətləri, Kapitalın Strukturu, Portfel İdarəçiliyi, Məsələlərin İdarə edilməsi, Kredit Sindikası, İş kapitalı, Müəssisə kapitalı, İcarə maliyyəsi, Sabit əmanətlər.

(i) Korporativ məsləhət: Korporativ konsultasiya layihə konsultasiyası, kapitalın yenidən qurulması, layihənin idarə edilməsi, ictimai məsələlərin idarə edilməsi, kredit sindikası, dövriyyə kapitalının sabit əmanəti, icarə maliyyələşdirilməsi, qəbul krediti və s. şəkildə məsləhətləri əhatə edir, korporativ məsləhət dairəsi məhduddur müştəriyə təklif və rəylər vermək və problemlərini

həll etmək üçün tədbirlər görməyə kömək etmək. Daha yaxşı performans təmin etmək, davamlı böyüməni təmin etmək və investorlar arasında daha yaxşı imic yaratmaq üçün korporativ birliyə verilir.

(ii) Layihə üzrə məsləhət: Layihə konsultasiyası korporativ məsləhətlərin bir hissəsidir və layihənin maliyyələşdirilməsinə aiddir. Layihənin öyrənilməsinə geniş şəkildə əhatə edir, həyata keçirilməsinin məqsədəuyğunluğu və prosedur addımları barədə məsləhət yardımı təklif edir.

- a. Potensial investisiya yollarının müəyyənləşdirilməsi.
- b. Layihə fikirlərinin və ya layihə profillərinin ümumi görünüşü.
- c. Layihənin həyata keçirilməsinin prosedur aspektləri barədə məsləhət
- d. Layihənin texniki məqsədəuyğunluğunu nəzərdən keçirmək
- e. Layihə hesabatlarının hazırlanması üçün Texniki Məsləhət Təşkilatlarının seçilməsində köməklik göstərmək
- f. Layihə hesabatının hazırlanmasında köməklik göstərmək
- g. Hökumətdən təsdiq, lisenziya, qrant, xarici əməkdaşlıq və s. Alınmasında köməklik göstərmək
- h. Kapitalın qurulması
- i. Xarici əməkdaşlıq, birləşmə, birləşmə və götürmə işlərinin təşkili və danışıqlar aparılması.
- j. Müxtəlif milli və dövlət səviyyəli təşkilatlara və s. Maliyyə yardımı üçün müraciət hazırlamaqda müştərilərə kömək etmək.

(iii) Kapital quruluşu Burada kapital quruluşu, yəni tələb olunan kapital, kapitalın artırılması, borc kapitalı nisbəti, səhmlər və borc öhdəlikləri, iş kapitalı, əsas kapitalla olan tələblər və s. işlənmişdir

(iv) Portfel İdarəetməsi. Qiymətli kağızların effektiv idarə edilməsinə aiddir, tacir bankir investisiya qərarlarına aid məsələlərdə investora kömək edir. Fərqli qiymətli kağızlara investisiya qoyuluşu barədə məsləhət verərkən vergi və inflyasiya nəzərə alınır. Tacir bankir müştəri şirkətləri adından qiymətli kağızların alqı-satqısı funksiyasını da öz üzərinə götürür. Investisiyalar maksimum gəlir və minimum riskləri təmin edən bir şəkildə aparılır.

(v) Emissiyaların idarə edilməsi: Emissiyaların idarə edilməsi, ümumi qiymətli kağızlar, səhmdar səhmləri, imtiyazlı səhmlər və borc öhdəlikləri və ya istiqrazların effektiv marketinqinə aiddir. Tacir banklar vasitəçi rolunu oynayır, əsas işi kapitalını sahiblərindən kapitalla ehtiyacı olanlara köçürməkdir. Məsələ funksiyası əvvəlcədən buraxılmaq və buraxılış sonrası idarəetmə üçün geniş bölünə bilər. a. Emissiya prospekti, satış üçün təklif və şəxsi yerləşdirmə yolu ilə buraxın. b. Marketinq və anderraytinq c. məsələlərin qiymətlənməsi

(vi) Kredit Sindikası: Kredit Sindikası tək inkişaf maliyyə təşkilatından və ya bir sindikat və ya konsorsiumdan kreditlərin alınmasına aiddir (Conrad, 2012).

Tacir Banklar korporativ müştərilərə kommersiya banklarından sindikatlaşdırılmış kreditlər almağa kömək edir. Tacir banklar müddətli kreditlər üçün hansı maliyyə qurumuna müraciət edilməli olduğunu müəyyənləşdirməyə kömək edir. Satıcı bankirlər müştərilərə müvafiq maliyyə qurumlarına yaxınlaşmağa kömək etməzdən əvvəl müəyyən addımlar atırlar.

a. Tacir bankir əvvəlcə layihənin məqsədəuyğun olmasını təmin etmək üçün qiymətləndirmə aparır.

b. Layihənin sənaye layihələrini maliyyələşdirmə qaydalarına əməl etməsini təmin edir.

c. Bu kapital quruluşunun tərtib edilməsində, promouterin qatqısının müəyyənləşdirilməsində və artırılacaq müddətli kreditin təxmini məbləğində müəyyən edilməyə kömək edir.

d. Layihə yoxlanıldıqdan sonra, Tacir Bankir maliyyə qurumu ilə əvvəlcədən görüşməsini təşkil edir.

e. Maliyyə qurumu təklifi nəzərdən keçirməyə razıdırsa, ərizə doldurulur və digər sənədlərlə birlikdə təqdim olunur.

(vii) Dövriyyə kapitalı: Şirkətlərə bazarda mövcud faiz dərəcəsi ilə əlaqədar qazanc imkanlarından asılı olaraq, Aylıq kapital maliyyəsi verilir.

(viii) Müəssisə kapitalı: Müəssisə kapitalı daha çox risk daşıyan bir növ kapital tələbidir və buna görə maliyyələşdirməyə yalnız bir neçə qurum gəlir. Tacir

bankir, sahibkarın vençur kapitalının maliyyələşdirilməsində texniki bacarıqlarını araşdırır.

(ix) Sabit Depozit: Tacir bankirlər, şirkətlərə cəmiyyətdən sabit əmanətlər yolu ilə maliyyələşdirməyə kömək edir. Lakin belə şirkətlər kredit reytingi tələblərini yerinə yetirməlidirlər.

(x) Digər funksiyalar:

- Xəzinədarlıq menecmenti - Müştəri şirkətləri tərəfindən qısamüddətli fond tələblərinin idarə edilməsi;

- Birja brokerləri - xidmət bölmələri şəbəkəsi vasitəsilə investorlara kömək etmək;

- İstiqrazların, borc faizlərinin bölüşdürülməsində səhmdarlara və borc sahiblərinə xidmət göstərən məsələlərə xidmət;

- Kiçik miqyaslı sənaye konsaltinqi - marketinq və maliyyə üzrə SSI bölmələri;

- Kapital araşdırması və investisiya məsləhətçiliyi - tacir bankir, investorun müvafiq investisiya qərarı qəbul etmək iqtidarında olmadığı üçün kapital araşdırması və investisiya məsləhətləşməsində mühüm rol oynayır;

- İnvestorlara yardım - İnvestorlar ölkədəki müxtəlif investisiya imkanları barədə məlumatlandırılır;

- Xarici əməkdaşlıq: Xarici əməkdaşlıq tənzimləmələri tacir bankirləri tərəfindən həyata keçirilir.

Lizinq müasir dövrdə yaranan bir konsepsiya deyil. Lizinq aşağıdakı kimi təsnif edilə bilər:

1. Maliyyə icarəsi və əməliyyat lizinqi.

2. Satış və birbaşa lizinq.

3. Tək investorun icarəsi və icarəyə götürülən lizinq.

4. Daxili icarə və beynəlxalq lizinq.

Maliyyə lizinqi: Lizinq mülkiyyət ilə əlaqəli risklərin və qazancın əhəmiyyətli

hissəsini icarəyə verəndən icarəçiyə ötürdüyü təqdirdə, icarə maliyyə icarəsi kimi müəyyən edilir. Beləliklə, maliyyə lizinqi aşağıdakılarla xarakterizə olunur: a)

icarə icarə müddətinin sonuna qədər aktivin mülkiyyət hüququnu icarəçiyə təhvil verir; və ya b) icarəçinin aktivini tarixdə Ədalətli Bazar Dəyərindən (ƏBD) kifayət qədər aşağı olması gözlənilmədiyi halda, aktivin icarəyə verilməsinin başlanğıcında əsaslı olduğu müəyyən edilmiş bir qiymətə almaq imkanı var. seçimin həyata keçiriləcəyini; və ya c) İcarə müddəti aktivin yararlılıq müddətinin böyük bir hissəsidir. Başlıq sonda verilə bilər və ya köçürülə bilməz; və ya d) Minimum icarə ödənişlərinin cari dəyəri icarənin başlanğıcında aktivin Ədalətli Bazar Dəyərindən (ƏBD) daha çox və ya əhəmiyyətli dərəcədə bərabərdir. Başlıq sonda verilə bilər və ya köçürülə bilməz (Rustamov, 2010).

- İcarəçi aktivin vəziyyətindən və uyğunluğundan asılı olmayaraq lizinq haqqı ödəmək üçün həddindən artıq öhdəlik götürür. Avadanlıqların bütün yararlılıq müddəti ərzində üstünlük təşkil edən maliyyə icarəsinə tam ödəniş icarəsi deyildir.

Əməliyyat lizinqi. Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standart Komitəsi əməliyyat lizinqini «maliyyə lizinqindən fərqli lizinq» kimi müəyyənləşdirir. Əməliyyat lizinq aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

1. İcarə müddəti avadanlıqların iqtisadi müddətindən xeyli azdır.
2. Kirayəçi heç bir ciddi cəza olmadan qısa müddətdə icarəyə xitam vermək hüququna malikdir.
3. Kirayə verən, ümumiyyətlə əməliyyat nou-hau ilə təmin edir, əlaqəli xidmətləri təqdim edir və avadanlıqların sığortalanması və saxlanması məsuliyyətini daşıyır, bu halda əməliyyat icarəsi “Nəm lizinq” adlanır.
4. İcarəçinin icarəyə götürülmüş avadanlıqları sığortalamaq və onlara texniki xidmət xərclərini ödədiyi əməliyyat icarəsi “Quru lizinq” adlanır.
5. Əməliyyat lizinqi avadanlıqla əlaqəli, biznes və texnoloji riskləri icarəyə verəndən icarəçiyə ötürmür. Əməliyyat lizinqi əməliyyatını strukturlaşdıran icarəçi, alətin dəyərini və ona uyğun gəlirlilik dərəcəsini bərpa etmək üçün çoxlu icarəyə və ya əhəmiyyətli yenidən satış dəyərinin (ilk icarənin sonuna çatmasına) bağlı olmalıdır. Əməliyyat lizinqi ilə məşğul olmaq üçün bəzi qaydalar tələb olunur. Ölkəmizdə istifadə olunan əsas avadanlıqların əksəriyyətinin təkrar satış bazarı aktiv olmadığından əməliyyat lizinqi çox populyar deyildir.

Satış və lizinq. Bu əməliyyatda icarəyə vermə razılığı ya maliyyə icarəsi, həm də əməliyyat icarəsi şəklində ola bilər, məsələn, kommersiya banklarının tətbiq etdiyi etibarlı depozit depozitlərinin satılması və geri icarəsi. Banklar, depozitdəki seyf depozitlərini lizinq şirkətinə, bazar dəyərindən xeyli yüksək olan bazar qiymətinə satırlar. Lizinq şirkəti sonra bu kilidləri banka uzunmüddətli icarəyə təklif edir. Bu satış və icarə müqaviləsi, keçmişdə kapital qoyuluşları üçün yüksək xərcli qısamüddətli borcun istifadə edildiyi, satış və icarəyə verildiyi bir şirkətin genişləndirilməsi və şaxələndirilməsi proqramları üçün asanlıqla əldə edilən bir mənbəyidir. orta müddətli maliyyə ilə qısamüddətli borc (icarə müqaviləsi maliyyə icarəsi şərtilə). Satış və icarə müqaviləsini təklif edən lizinq şirkəti üçün, yenidən satış bazarları olmadığı üçün əldə edilən aktivin ədalətli bazar dəyərini müəyyən etmək çətindir.

Birbaşa lizinq: Satış və icarəyə vermə əməliyyatı olmayan hər hansı bir icarə kimi müəyyən edilir. Birbaşa icarə iki növ ola bilər: (i) iki tərəfli icarə və (ii) üçtərəfli icarə.

Tək investordan lizinq. Bütün sərmayə borc və kapitalın ağıllı bir qarışığı ilə icarəyə verən tərəfindən maliyyələşdirilir. Lizinq şirkəti tərəfindən qaldırılmış borc vəsaitləri icarəçiyə müraciət etmir, yəni lizinq şirkəti borc borc öhdəliyi üzrə öhdəliklərini yerinə yetirməməsi halında, borc verən icarəçidən ödəniş tələb edə bilməz. Lizinqli icarə Bu, etibarlı şəxs tərəfindən icarəyə verilən bir icarədir. Lizinq şirkəti böyük borc götürərək avadanlıqlara investisiya qoyur.

Borc verən (kredit iştirakçısı) icarə tapşırığı alır və icarəçi tərəfindən ödəniləcək kirayələrdən və icarəyə götürülmüş əmlaka ilk ipotekadan faydalanır. Bu əməliyyat, borc verənə və icarəyə götürənə qayğı göstərmək üçün etibarlı şəxs tərəfindən ötürülür.

Daxili lizinq və beynəlxalq lizinq. Daxili lizinqdə, icarə əməliyyatının bütün tərəfləri, avadanlıq təchizatçısı, icarəçi və icarəçi eyni ölkədə yerləşirlər. Beynəlxalq lizinq əməliyyatı zamanı əvvəlcədən nəzərə alınır:

1. Siyasi və iqtisadi iqlim;
2. Müvafiq ölkələrdə bu əməliyyatları tənzimləyən vergi və digər tənzimləmə bazası, fərqli valyutalarda ediləcək ödənişlər və dolların məzənnəsinin

dəyişməsi haqqında biliklər. Nəticədə beynəlxalq lizinq ölkə riskinə və valyuta riskinə məruz qalır.

Lizinq maliyyələşdirilməsinin üstünlükləri:

-Hər ayda eyni nisbətdə ödəyiniz sabit faiz maliyyələşdirməsini təklif edir.

-Lizinq inflyasiyadır. Beş il ərzində xərclər artdıqca, icarəyə başladığınız vaxtla eyni dərəcəni ödəyirsiniz, buna görə də dollarınızı daha uzanırırsınız (Əlavə olaraq icarə biznesin uğuru ilə əlaqələndirilmir. Buna görə də nə qədər yaxşı olursa olsun) iş edir, icarə nisbəti heç dəyişmir).

- Daha az qabaqcadan nağd pul var; lazımi avadanlıqların alınması üçün böyük nağd ödənişlər etmək lazım deyil.

-Lizinq icarəyə götürdüyünüz avadanlıqdan daha yaxşı istifadə edir və avadanlıq üçün yalnız ehtiyac duyduğunuz müddətdə ödəyirsiniz.

- İcarə müddətinin sonunda avadanlıq almaq üçün ümumiyyətlə seçim var.

Faktoring

Faktoring termini, maliyyə müəssisəsi (amil) və işgüzar marağ (müşəri) arasında mal satan və ya fabrik satın aldığı ticarət müştərilərinə xidmət göstərən davamlı hüquq əlaqəsi olaraq müəyyən edilir. Müştərilər hesab borclarını ya müştəri ilə və ya müraciət etmədən və bununla əlaqədar olaraq müştərilərə verilən kreditlərə nəzarət edir və satış kitabçasını idarə edir. Faktoring, pul vəsaitlərinin hərəkətini yaxşılaşdırmaq və satıcının kredit riskini ödəmək üçün hazırlanmış debitor borclarının idarə edilməsi və maliyyələşdirmə mexanizmidir. Debitor borclarının maliyyələşdirilməsinin digər formalarından fərqli olaraq, veksellərin endirimi və forfeysiyası kimi; Faktoring bir amil ilə satıcı arasındakı davamlı əlaqəni, sonuncunun debitor borclarını maliyyələşdirmək və idarə etmək üçün daxildir. Faktorlar, müştərinin kredit satışına qarşı nağd pul ödəmək hüququnu əldə edən maliyyə şirkətləridir (Ищербакובה, 2007).

Faktoring debitor borclarının maliyyələşdirilməsi, kredit qoruması, debitor borclarının toplanması və idarə edilməsi, satış kitabçası idarəsi və məsləhət xidmətləri daxil olmaqla bir faktoring müqaviləsi əsasında təklif olunan maliyyə xidmətləri paketini təşkil edir.

I. Debitor borclarının maliyyələşdirilməsi: Faktoring təşkilatı kitab borclarının dəyərini bir hissəsini dərhal müştəriyə verir və qalıq kitab borclarının ödəmə müddətində ödənilir. Bu, kredit satışını nağd pulla əvəz etməklə müştərinin pul axını vəziyyətini yaxşılaşdırır.

II. Kreditin qorunması: Faktoring təşkilatı müştərinin kredit riskini öz üzərinə götürür və borclunun öhdəliyi olmadığı təqdirdə zərəri ödəməyə razıdır. Kredit müdafiəsi amil tərəfindən yalnız müraciət olunmayan faktoring şəraitində təmin edilir.

III. Debitor borclarının toplanması və idarə edilməsi: Faktoring şirkəti müştərinin debitor borclarını toplayır və həmçinin kredit yığım cədvəlini idarə edir. Bu cür fəaliyyətlərə müştəri tərəfindən qoyulan vaxtı azaltmaqla, müştəriyə biznesin inkişafına diqqət yetirməyə imkan verir.

IV. Satış kitabçası menecmenti: Faktor kredit borclarının aparılması, yığım cədvəlləri, endirimlər və bütün borclulara ödəniləcək balansın müəyyənləşdirilməsi də daxil olmaqla satış kitabçası menecmentini həyata keçirir.

V. Məsləhət xidmətləri: Faktoring şirkəti müştəriyə ixrac və idxal potensialı barədə məsləhət verir, həmçinin müştəriyə potensial ticarət borclularının müəyyənləşdirilməsində və onunla birlikdə mövcud olan kredit məlumatlarına əsasən seçilməsində kömək edir (Rustamov, 2010).

Faktorlar onlara əlavə olunmuş xüsusi xüsusiyyətlərin növündən asılı olaraq müxtəlif formalarda olur. Faktoring tənzimləmələrinin vacib formaları aşağıdakılardır:

1. Daxili faktoring: Daxili satışla əlaqəli əməliyyatlar nəticəsində yaranan Faktoring Daxili Faktoring adlanır.

2. Açıqlanmış faktoring: Açıq faktoring olduqda, təklif olunan aktyorun adı mal satıcısı tərəfindən göndərilən faktura qarşısında qeyd olunur. Faktoringin bu növündə ödəniş alıcı tərəfindən fakturada göstərilən Faktora birbaşa edilməlidir. Faktoring üçün tənzimləmə müraciət forması şəklində ola bilər ki, bu zaman tədarükçü Faktora keçmədən alıcının ödəməməsi riskini davam etdirə bilər. Resurs faktoringi olmadığı təqdirdə, Faktor, ödəməmədən yaranan pis borc riski daşıyır.

3. Açıqlanmayan faktoring: Açıqlanmayan faktoringdə təklif olunan amilin adı malların satıcısı tərəfindən göndərilən fakturada heç bir qeyd tapmır.

Bütün pulların nəzarəti mərkəzdə qalır, satış əməliyyatının bütün reallaşdırılması satıcı adına edilir. Bu tip faktoring İngiltərədə olduqca populyardır.

4. Endirim faktoringi: Endirim Faktoringi faktor maliyyəni təmin edən təşkilatlarla əvvəlcədən razılaşdırılmış kredit limiti səviyyəsində satıcının qaimə-fakturalarını endirir. Hesab borcları və debitor borcları maliyyə təminatını almaq üçün qiymətli kağız kimi xidmət edir.

5. İxrac faktoringi: İxracatçının tələbləri bir bankirə və ya hər hansı bir maliyyə qurumuna verildikdə və ixrac sənədlərinin və zəmanətli ödənişlərin möhkəmliyinə maliyyə yardımı edildikdə, bu, ixrac faktoringi adlanır. Bu tip faktoringin vacib bir xüsusiyyəti Faktor bankının ixracatçı ölkədə yerləşməsidir. İdxalçı iddialara əməl etmirsə, ixracatçı Faktora görə ödəniş etməlidir. Faktor bankı, ixrac tələblərinin 50-dən 75 faizinə qədər olan hissəsini avans kimi qəbul edir. İxrac faktoringi həm müraciət mənbəyi, həm də qeyri-rəsmi faktoring kimi təklif olunur.

6. Sərhədsiz faktoring: Sərhədsiz faktoring, ixracatçının idxalçı ölkədəki bankir və ya hər hansı bir maliyyə qurumuna həvalə olunduğu tələbləri əhatə edir və ixrac sənədlərinin və zəmanətli ödənişlərin gücü əsasında maliyyə yardımı alınır. Beynəlxalq faktoring mahiyyət etibarilə təkrar olmayan faktoring modeli üzərində işləyir. İxracatçıların xarici satışlarını kredit şərtləri ilə idarə edirlər. Müştərilərə (ixracatçı tərəfindən kreditlə təsdiqlənmiş satışlarda borc itkisindən) tam qorunma təmin olunur. Faktorlar lazımi yardımı alır və ixracatçı ölkə tərəfindən ixracın təşviqi üçün nəzərdə tutulmuş imkanlardan yararlanır. Sənədlər tamamlandıqdan və mallar göndərildikdən sonra Faktor ixracatçı üçün yeganə borclu olur.

7. Tam xidmətli faktoring: Köhnə xətt faktoring kimi də tanınan tam xidmət faktoring, alıcılar öz haqlarını tez ödəmədikləri təqdirdə Faktorun satıcıya müraciət etmədiyi bir amildir. alıcının maliyyə qabiliyyətsizliyi / müflisləşməsi / iflas etməsi nəticəsində yarana biləcək amilə. Demək olar ki, bütün faktoring xidmətlərinin xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən hərtərəfli faktoring formasıdır.

8. Resurs Faktoringi: Faktoring tənzimlənməsinin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

8.1. Faktor satın alınan kitab borclarının geri qaytarılmayacağı halında müştəri firmasına müraciət edir;

8.2. Faktor debitor borcları ilə əlaqəli heç bir kredit riski daşımır.

8.3. İstehlakçı ödəməni yerinə yetirməmişsə, yaranmış pis borcların itkisi firma tərəfindən qarşılanacaqdır.

8.4. Faktor müştəri ödəmə müddəti ilə əlaqədar öhdəlik götürdüyü təqdirdə əvvəlcədən ödənilən məbləğdən rüsumları bərpa etmək hüququna malikdir.

8.5. Faktor müştəriyə göstərilən xidmətlərə, məsələn, satış kitabçasının saxlanmasına, müştərinin borcunu toplamağa və s. haqq verir.

9. Resurs Faktoring olmadan: Bu tip faktoringin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

9.1. Faktorun müştəriyə müraciət etmək hüququ yoxdur

9.2. Faktor geri qaytarılmayan debitor borcları nəticəsində yaranan zərəri daşıyır

9.3. Faktor daha yüksək komissiya alır

9.4. Faktor müştərinin müştərilərinə kredit vermək və kredit xəttini uzatma prosesində fəal iştirak edir.

10. Avans və ödəmə faktoringi: Bu tip faktoringin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

10.1. Faktor müştəridən təsdiqlənmiş və təsdiq edilmiş debitor borcların 70-80 faizi arasında avans ödəməsi edir.

10.2. Faktor müştəridən əvvəlcədən ödəmə faizini yığır

10.3. Faktor faiz dərəcəsini müəyyənləşdirərkən üstünlük təşkil edən qısamüddətli faiz dərəcəsi, müştərinin maliyyə vəziyyəti və dövriyyə həcmi kimi şərtləri nəzərə alır.

11. Bank iştirak faktoringi: Bu əvvəlcədən dəyişmə və ödəmə faktoringidir. Bu tip faktoring şəraitində Faktor avansın bir hissəsini bankir vasitəsilə müştərilərə verir.

12. Yığım Faktoringi: Faktoringin bu növünə əsasən, Faktor müştəriyə maliyyə baxımından etibarlıdır. Faktor ödəməni ya zəmanətli ödəmə tarixində, ya da yığım tarixində həyata keçirir, müştərinin əvvəlki mühasibat təcrübəsi nəzərə alındıqdan sonra zəmanətli ödəniş tarixi təyin olunur və hesab-fakturanın vaxtından sonra hesablanır.

Beynəlxalq ticarət nəticəsində yaranan debitor borclarının maliyyələşdirmə forması forfayt kimi tanınır. Bu razılaşma çərçivəsində bir bank / maliyyə qurumları satıcı veksellərini / veksellərini satıcıya müraciət etmədən satın almağı öhdəsinə götürür. Satınalma, toplanması zamanı bütün ödənişləri ödəmək riski əhatə edən sənədlərin endirimi yolu ilə həyata keçirilir. Bütün risklər alıcının tam məsuliyyətinə çevrilir.

İxracatçı üçün faydalar:

- 100 faiz maliyyələşdirmə: İxracatçının kredit xəttini istifadə etmədən, yəni ixracatçı maliyyələşdirilən fondu əldə etdikdən sonra borcun qaytarılması məsuliyyətindən azad olacaqdır.

- Pul vəsaitlərinin hərəkəti yaxşılaşdırılmışdır: debitor borclar cari pul axınlarına çevrilir və maliyyələşdirmə imkanlarını artırmaq üçün maliyyə vəziyyətini və ləğv etmə qabiliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün ixracatçılara faydalıdır.

- İdarəetmə xərclərinin azaldılması: Foftingdən istifadə etməklə ixracatçı debitor borclarını idarə etməkdən əl çəkəcəkdir. Nisbi xərclər, nəticədə çox azalır.

- Avans vergisinin geri qaytarılması: İxracatçıya müsadirə etmək yolu ilə ixracın yoxlanılması və maliyyələşdirildikdən sonra əvvəlcədən vergi geri alınması.

- Risklərin azaldılması: forfayt biznesi, ixracatçıya faiz dərəcəsi riski, valyuta riski, kredit riski və siyasi risk kimi forvard bankına təxirə salınmış ödənişlər nəticəsində yaranan müxtəlif riski ötürməyə imkan verir.

- Artan ticarət imkanından imtina etməklə, ixracat alıcılarına sərbəst kredit verə və beləliklə bazarda daha rəqabətli ola bilər. Forfeiting banklara aşağıdakı üstünlükləri təmin edir:

- Banklar müştərilərə digər endirim məhsullarında 80-85% olduğu kimi 100% maliyyə qazana bilən yeni məhsul çeşidini təklif edə bilər.

- Bank əsaslı gəlir əldə edir.

Yaxşı texniki biliyi olan bir sahibkar, şərti üsulla kapital toplamaq çox çətin olacaq. Beləliklə, yeni bir maliyyələşdirmə üsulu ilə kiçik və orta sektora institusional mexanizm vasitəsilə uzunmüddətli kapital verilir. Beləliklə, idarəetmə köməyi ilə birlikdə yüksək böyüməyə qarşı kapital yardımı zəruri hiss olundu. Bu Risk Kapital Yardımının doğuşuna səbəb oldu. Bu, yüksək riskli şirkətlərə qoyulan uzunmüddətli kapitaldır. Maliyyələşdirmə yüksək risk ehtiva edir, lakin yüksək gəlirlə kompensasiya olunur (Sadıqov, 2010).

Müəssisə kapitalının xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. Yeni şirkətlər üçün kapitalın maliyyələşdirilməsidir.
2. Bu maliyyə kredit əsasında və ya konvertasiya edilə bilən borc şəklində də ola bilər.
3. Müəssisə kapitalı təmin edənlər borc konserninə əldə etdiyi uğur sayəsində kapital qazanmağı hədəfləyirlər.
4. Müəssisə kapitalı həmişə uzunmüddətli bir sərmayədir və yüksək böyümə potensialı olan şirkətlərdə edilir.
5. Borc konserninə işində iştirak edən sahibkar kapital təminatçısı eyni zamanda idarəetmə bacarığını təmin edir.
6. Müəssisə kapitalının maliyyələşdirilməsi riskləri ehtiva edir. Lakin risk daha yüksək gəlirlə kompensasiya olunur.
7. Əsasən ilk mərhələlərində olan kiçik və orta firmaların maliyyələşdirilməsini əhatə edir. Müəssisə kapitalının köməyi ilə bu firmalar sabitləşəcək və sonradan ənənəvi maliyyələşməyə gedə bilər.

Müəssisə kapitalının maliyyələşdirilməsinə başlamazdan əvvəl müəssisə kapitalı təsisatı borc qayğısının potensialını düzgün qiymətləndirmə ilə qiymətləndirməlidir. Bu qiymətləndirmə kommersiya bankları tərəfindən həyata keçirilən layihə qiymətləndirməsinə bənzəyəcəkdir.

Müəssisə kapitalının maliyyələşdirilməsində üç mərhələ mövcuddur.

1. “Toxum kapitalı”. Məhsulu sınaqdan keçirmək və məhsulun kommersiya baxımından məqbuluğunu yoxlamaq üçün verilən kapitaldır. Müəssisə kapitalı müəssisəsinə borc konserninə texniki bacarığını və onun potensial bazarını

öyrənməyə imkan verir. Beləliklə, deyə bilərik ki, toxum kapitalı daha çox məhsul inkişafına aiddir və bu mərhələdə tələb olunan bütün maliyyəni müəssisə kapitalı təşkilatı verir.

2. Başlanğıc. Məhsulun istifadəyə verilməsi bazarda sınaqdan keçirilmiş dövrü əhatə edir və bazar tərəfindən qəbul edilməsindən məmnun olduqdan sonra məhsulun daha da inkişafı və məhsul marketinqi üçün maliyyələşdirmə təmin ediləcəkdir. Başlanğıc dörd kateqoriyaya təsnif edilə bilər: 1. Sahibkarın təqdim etdiyi yeni yüksək texnologiya. 2. Hərtərəfli iş biliyi və təcrübəsi olan bir təşəbbüskar tərəfindən yeni bir iş - normal olaraq qurulmuş firmada işləyən və kifayət qədər təcrübə qazanmış insanlar tərəfindən başladı. 3. Mövcud şirkətlər tərəfindən başladılan yeni layihələr. 4. Mövcud şirkət tərəfindən təqdim olunan yeni bir şirkət. Burada müəssisə kapitalı təsnifatı ikinci reytingli məhsula sahib ola bilən birinci dərəcəli idarəetməyə sahib olmaq istəyir.

2. İkinci səviyyə. Daha çox maliyyə ehtiyacı üçün kommersiya baxımından uğurlu olandan sonra ilkin mərhələdən sonra ikinci maliyyə mərhələsidir.

4. Sonrakı mərhələ maliyyələşdirilməsi. İkinci tur maliyyədən sonra maliyyələşdirmə. Borc kapitalı götürmüş biznes konserni artıq yaxşı qurulmuş bir işə çevrilmişdir. Lakin yenə də səhmlərin kütləvi buraxılışına girmək mümkün deyil. Bu mərhələdə vençur kapital institutu maliyyəni təmin edir.

5. “Messanine kapitalı”. Bu, borc alan şirkətin nəinki yaxşı qurulmuş, lakin riskləri dəf edib qazanc əldə etməyə başladığı bir mərhələdir. Ancaq özünü təmin etmə mərhələsinə çatmadan daha bir il getməlidirlər. Bu maliyyə borc alan şirkət tərəfindən tikili və maşın alışı, keçmiş borcların ödənilməsi və yeni sahələrə giriş üçün istifadə olunur.

6. “Körpü kapitalı”. Bir ildən üç ilə qədər davam edən orta müddətli maliyyə kapitalı və bir biznesin genişləndirilməsi üçün istifadə olunan Nümunə: digər firmaların əldə edilməsi üçün körpü krediti.

7. İdarəetmə alışı. Xarici nəzarəti aradan qaldırmaq üçün bütün səhmləri və səsvermə hüquqlarını əldə etmək üçün istifadə olunan kapitaldır.

8. İdarəetmə alqı-satqısı. Başqa şirkətlərin satın alınması üçün təmin edilən vəsaitdir (Жуков, 2006).

Françayzinq. Françayzinqi satış sistemi kimi deyil, həm də müəssisələr arasında spesifik müasir əməkdaşlıq forması olaraq tərif edə bilərik. Françayzer satmağa davam etdiyi uğurlu biznes ideyasının yaradıcısı və sahibidir.

Françayzçı, françayzerdən tam bir iş yeri satan müstəqil tərəfdaşdır. Françayzer öz françayzerləri ilə birlikdə franchise zənciri yaradır. Françayzinq biznes qurmağın ən etibarlı formalarından biridir.

Təcrübələr göstərir ki, françayzerin müdafiəli çətiri altında françayze öz işini həyata keçirmək iqtidarındadır. Françayzinq sistemi yaxşı və sınıanmış məhsullar və xidmətlər, tanınmış bir marka, iş təcrübəsi üzərində qurulursa, yeni bir iş qurmaq adi bir forma ilə bir firma açmaqdan daha az uğursuzluq riski ilə daha sürətli olur (Məmmədov, 2013).

Xaricdə bir çox tanınmış banklar françayzinqə böyük diqqət ayırırlar. Françayzinq biznesinin inkişafını izləyirlər və müxtəlif üsullarla françayzinq biznesinin qurulmasını və inkişafını dəstəkləyirlər. Onlar milli franchayzing assosiasiyalarının üzvləridir; elmi seminarlara, seminarlara maliyyə yardımını edir, françayzinqlə bağlı nəşrlər verir, öz məlumatlandırma materiallarını hazırlayır və buraxırlar, françayzinq yarmarkalarında iştirak edirlər, öz tədqiqatlarını aparırlar və universitetlərlə əməkdaşlıq edirlər. Bankların təcrübəsi göstərir ki, franşıza biznesinə verilən kreditlər kiçik biznesə başlamaq üçün adi kreditlərlə müqayisədə bank əməliyyatlarının nisbətən təhlükəsiz formalarıdır. Bunun səbəbi, bankın kredit üçün müraciət edən fərdi françayzerlərin tam məlumatlarını bilməsi lazım deyil, əksinə bankın françayzer ilə tanış olmasıdır. Françayzinq planı çərçivəsində ilk növbədə françayzer, markanın gücü, nou-hau, françayzaların sayı, françayzinq müqaviləsi, françayzinq təlimatı, françayzinq assosiasiyasına üzvlüyü araşdırılır. Françayzer vasitəsi ilə françayzı də proqnozlaşdırmaq olar. McDonald's-dan nümunə götürək: əgər bank artıq bir neçə ildir françayzerlə işləyirsə, françayzer öz françayzelərini nə qədər diqqətlə seçdiyini bilir, buna görə də hər bir namizədin qiymətləndirilməsi prosesi asanlaşdırıla və sürətlənə bilər.

Əməkdaşlıq müqaviləsi çərçivəsində şəbəkədəki hər bir bank, françayzinq müştəriləri haqqında bir-birlərinə qarşılıqlı məlumat verməyə razılıq verdi. Bir tərəfdaş bankın tövsiyəsi əsasında müştəri üçün ən yaxşı şərait yaradılır.

Bir bankın qarşılıqlı şəkildə iştirakı (mərkəzi və bölgə baxımından), özlərini bazara köçürmək istəyən xarici françayzerlərə öz inkişaflarını inkişaf zamanı davamlı yardım təklif etməklə təklif edirlər. Bu ittifaqın məqsədi françayzinqin inkişafına töhfə vermək, françayzerlərin və françayzerlərin bazarda özlərini qurmaq üçün vaxt və vəsaitlərinə qənaət etməkdir. İttifaq yalnız vəsait təmin etmək baxımından deyil, eyni zamanda mədəniyyətin yaxınlaşması baxımından da faydalıdır, çünki bir ölkənin mədəniyyətini bilmək xaricdə franchayzing konsepsiyasını uyğunlaşdırmaq üçün ilkin şərtidir.

FƏSİL 3. MÜASİR BANK ƏMƏLİYYATLARI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1 Dünya Bank sisteminin müasir durumu və meyilləri

Bankçılıq 20-ci əsrdə böyük bir inkişaf qazandı və son 20 ildə texnoloji və maliyyə inkişafı ilə birlikdə sürətli inkişafa nail oldu. Digər tərəfdən, bankçılığın mənşəyi ilkin əsrlərə gedib çıxır. İlk orta əsrlərdə bank xidmətləri dinlə bir-birinə qarışmışdı. Etibarlı insanlar kimi qəbul edilən kahinlərin Mesopotamiyadakı Qırmızı Məbəddə bank əməliyyatları apardıqları məlumdur. O dövrdə məbədlər bir növ bank işi kimi xidmət edirdi. Bildirilir ki, e.ə. 2000-ci illərdə qüvvəyə minən məşhur Hammurapi Qanunları, məbədlərdəki kredit əməliyyatları, borcların toplanması üsulları, alınacaq faiz dərəcələri və girov, ipoteka və girov formaları və s.-ni tənzimləyirdi. Şumer dövründə inkişaf edən bank işi Qədim Yunanıstanda “trapezit” adlanan bankirlər tərəfindən aparılırdı. İlk bank böhranı Afina şəhər dövlətinə baş vermişdi. Problem bəzi borcları bağışlamaq və pulu borcalanların xeyrinə yenidən qiymətləndirməklə həll edildi. Qədim Yunanıstanda ilk dövlət banklarının yaradılması isə daha bir maraqlı məqamdır. Bankirlərin yüksək faiz dərəcələri hər bir ərazidə dövlət bankı yaranması ilə nəticələndi. Roma İmperiyası dövründə ticarətin böyüməsi ilə eyni vaxtda inkişaf edən bankçılıq, Vatikan Kilsəsi tərəfindən faiz dərəcələrinin həddən artıq artması nəticəsində faiz qadağan olması səbəbindən inkişafdan geri qaldı. Bu müddətdə bank fəaliyyətində ön planda “sələm yəhudilər” idi. 13-cü əsrdən etibarən lombarditlərin nəzarətində olan kredit əməliyyatlarının mərkəzi Londona keçdi. Lombarditlərin artan gücü ilə paralel olaraq, bankçılıq da inkişaf edirdi.

Bankçılıq erkən əsrlərdən bəri çox vüsətlə inkişaf edirdi. 13-cü əsrdə bankların fəaliyyəti texnoloji və müasir quruluşlu sistemlərlə əvəz olunurdu. Bankçılığın əsas qaydaları 13-cü əsrdən bəri Avropada qurulan yarmarkalar zamanı öz təsdiqini tapdı və 1453-cü ildə İstanbulun fəthindən sonra həqiqi inkişafını reallaşdırdı. Dini mühitdə bank fəaliyyətinə qoyulan qadağalar nəticəsində bank sektorunun inkişafına maraq get-gedə artırdı. Reformasiya və

İntibah hərəkətləri nəticəsində bu din və dövlətin tamamilə ayrılması bankların qarşısında dayanan maneəni dəf etdi. Bu inkişaflarla yanaşı, 17-ci əsrin əvvəllərindən etibarən modern mənada ilk banklar quruldu. Bu çərçivədə 1609-cu ildə Hollandiyada Amsterdam Bankı (“Amsterdamsche Bank”) və 1637-ci ildə İtaliyada “Venesiya Bankı” quruldu. İngiltərədəki bazar qeyri-sabitliyinin qarşısını almaq üçün 1654-cü ildə mərkəzi bank kimi fəaliyyət göstərən “İngiltərə Bankı” təsis edildi. Amerikada müasir bankçılıq 1782-ci ildə “Şimali Amerika Bankı”nın yaradılması ilə başladı. Bu bank öz fəaliyyətində müvəffəq olduqca digər banklar da qurulmağa başladı. 1791-ci ildə ABŞ-da bank sistemi həm özəl bank, həm də mərkəzi bank olaraq quruldu. Bu bank pulun və kreditin miqdarına cavabdeh bir dövlət qurumu kimi çıxış etdi. ABŞ-da 1863-cü ildə qəbul edilən “Bank haqqında Qanun” ilə dövlət banklarından və milli banklardan ibarət ikili bank sistemi quruldu. Bugünkü Mərkəzi Bank (FED) isə 1913-cü ildəki qanunla quruldu (Hughes və Mester, 2008).

Banklar öz mənbələrindən istifadə edən və 19-cu əsrə qədər borc fəaliyyəti ilə məşğul olan borc verənlər idi. Lakin 19-cu əsrdən etibarən, əmanətlər toplamaq, istiqrazları güzəşt etmək və kapital bazarı məsələlərinə vasitəçilik etməklə vəsaitlərdən istifadə etməyə başladılar. Bu hadisələr tədricən iqtisadiyyatlarda bankların əhəmiyyətini artırdı və banklar öz fəaliyyətlərində ixtisaslaşmağa başladılar. 1930-cu illərin 'Böyük Depressiyasından' və II Dünya Müharibəsindən sonra müharibədə dağıdılmış ərazilərin yenidən qurulmasını maliyyələşdirmək üçün qurulan inkişaf və investisiya bankları ön plana çıxmağa başladı. 1970-ci illərin əvvəllərindəki neft böhranından sonra, neft ixrac edən ölkələrin banklara yatırdığı qaynaqlar və eyni dövrdə “Bretton Woods” pul sisteminin çökməsi nəticəsində bank sektorunda bir çox dəyişiklik və yenilik baş verdi və yeni məhsullar və yeni maliyyələşmə üsulları meydana çıxdı. 1980-ci illərdə kompüter texnologiyaları geniş yayıldı və 90-cı illərdə internet bankçılıq və elektron bank məhsulları sürətlə yayıldı. Bu inkişaf bank sektorunda miqyaslı iqtisadiyyatı gündəmə gətirdi və hətta dünyanın ən böyük bankları da birləşməyə başladı 2000-ci illər bank sektorunun güclü rəqabətə girdiyi və pərakəndə bank xidmətləri və elektron pul və elektron bank xidmətlərinin əhəmiyyət qazandığı bir dövr oldu.

Pərakəndə bankçılıq (distant, onlayn bankçılıq) son iyirmi ildə böyük vüsət qazandı. Fərdi xidmətlərin inkişafında, inkişaf etmiş ölkələrdə qeydə alınan iqtisadi rifahla yanaşı, ayrı-ayrı şəxslərin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi, yığımların artması, istehlak xərclərinə artan kredit tələbatı və buna görə də bankların fərdi müştərilərə potensial bazar kimi baxışı mühüm rol oynamışdır. Maliyyə dünyasının dinamik quruluşu özü ilə bir çox yenilik gətirir. Davam edən progressiv dəyişikliklərin əsas səbəblərindən biri rəqabətdir. Maliyyə sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatlar tərəfindən göstərilən maliyyə xidmətlərində birbaşa insanlara yönəldilən xidmətlər son illərdə həm dünyada, həm də ölkəmizdə xeyli artmışdır. “Büzülən bazar”ı açmaq üçün kiçik əmanət sahiblərinə və xərcləmə gücünə sahib orta gəlirli qruplara yönəldilən böyük və orta banklar bir çox texnoloji inkişaf imkanlarına malik istehlakçılara, əsasən, sadə şəkildə deyilsə, “kredit kartlarını cəlb etməy”ə çalışırlar. Rəqabətin gücləndiyi maliyyə sektorunda satılmamış vəsaitlər istehlakçı adları, istehlak kreditləri, avtomobil kreditləri altında aşağı riskli, yüksək istehlak segmentlərinə yönəldilir (Hughes və Mester, 2008).

Müasir bank fəaliyyətini nümayiş etdirən ilk bank 1609-cu ildə qurulan “Amsterdamsche Bank” idi. Avropada yeni əsrdə düşüncə və iqtisadiyyat sahəsindəki əhəmiyyətli dəyişikliklər səbəbiylə faiz qanuniliyinin qəbul edilməsi, bankçılığın inkişafına mane olan ən vacib səbəblərdən birini aradan qaldırdı. Müstəmləkəçiliyin yayılması və ticarətin şaxələndirilməsi ilə banklar ixtisaslaşmaya və birləşməyə başladı. 19-cu əsrdə kommertiya kapitalının inkişafı və Sənaye İnqilabı bank sistemini böyük sürətlə inkişaf etdirdi və bankları pul münasibətlərinə yönəlmiş ən əhəmiyyətli maliyyə qurumlarından birinə çevirdi. Bu dövrdə bank sektorundakı böyümə “mərkəzi bankçılığ”ı da ortaya qoydu və Avropada bir çox Mərkəzi Bank quruldu. Hər ölkədə eyni olmasa da, əhalidən əmanət toplayaraq vəsait yaradan banklar ticarətlə məşğul olur, öz kapitalı ilə işləyən banklar isə investisiya və biznes bank fəaliyyətində ixtisaslaşırlar.

Bank sistemi əvvəlində daha çox müəssisə və təşkilatlara xidmət etsə də, fərdi bank təcrübələrinin 20-ci əsrdə yayıldığı müşahidə olunur. Müasir mənada kredit kartı istifadəsi ilk dəfə ABŞ-da 1914-cü ildə, kommertiya banklarının

istehlak krediti tətbiqetmələri isə 1928-ci ildə yenə ABŞ-da başladı. 1928-ci ildə Nyu Yorkun Milli Şəhər Bankı şəxsi borc şöbəsini yaratdı və fərdi kreditləşmə həyata keçirdi. Ancaq təcrübədəki bəzi problemlərə görə, bu cür kreditlər Amerika bank xidmətlərindən çoxdan xaric edilmişdir. II. Dünya Müharibəsindən sonra başlayan və inkişaf edən istehlakçı cəmiyyətinin aparıcıları olan fərdlərin kəşf edilməsi, kredit ödənişlərinə ehtiyaclarını ödəmələrini zəruri etdi, dinamik bir quruluşa sahib olan maliyyə dünyasında rəqabəti artırdı və bank sistemində 'Fərdi Bankçılıq' anlayışını verdi. Orta gəlirli istehlakçılara maliyyə xidmətlərindən yararlanmaq məqsədi ilə yaradılan istehlak kredit bazarı, banklar və bank olmayan qurumların yaratdığı gərgin rəqabət, istehlakçı şüuru və fiziki şəxslərin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi səbəbindən əvvəldən bəri sürətlə inkişaf etməkdə idi. Pərakəndə bankçılıq çərçivəsində, uzunmüddətli istehlak malları (televizor və soyuducu kimi) və xidmətlərin maliyyələşdirilməsinə ehtiyac 1950-ci illərdə ortaya çıxdı. 1960-cı illərdə hissə-hissə satış sistemi istehlak bazarına girən banklar ilə əvəz olundu. Əvvəllər banklar istehlakçılara hissə-hissə satan satıcıların debitor borclarını maliyyələşdirirdilər, sonra isə onlara birbaşa kredit, yəni faizlə nağd kredit verməyə başladılar. Vaxt keçdikcə sosial şəraitdəki dəyişikliklər və iqtisadi şərtlər, avtomobil, maşın, mənzil və mebel almaq üçün istifadə olunan istehlak kreditlərinin əhəmiyyətli dərəcədə artması ilə bank sektorunda dəyişikliklərə yol açdı (Hughes və Mester, 2008). Məsələn, 1960-dan 1990-cı ilə qədər ABŞ-da mənzillərin ümumi maliyyələşdirilməsi 162 milyard dollardan 3.214 milyard ABŞ dollarına yüksəldi. 1980-90-cı illərdə bu sektor da texnoloji cəhətdən inkişaf etdi və bankların texnologiyaya yatırımları artan miqdarlarla davam etdi. Bu dövrdə tək ABŞ-dakı kommersiya banklarının sayı 15 minə çatdı.

Dünya bank sisteminin nəzəri anlamda öyrənilməsi zamanı Dünya Bankının fəaliyyəti də mərkəzi planda yerləşir. Dünya Bankı Qrupu 1944-cü ildə Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı nəzdində İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı Avropanı yenidən qurmaq üçün yaradılıb. Dünya iqtisadiyyatını formalaşdırmaq istəyən müxtəlif təşkilatlardan biridir.

Bu gün Dünya Bankı orta gəlirli və aşağı gəlirli ölkələrə inkişaf yardımı

göstərməklə yoxsulluqla mübarizə aparan beynəlxalq bir qurum kimi fəaliyyət göstərir. Kreditlər verməklə, həm özəl, həm də dövlət sektorlarında məsləhətlər və təlimlər verməklə Dünya Bankı insanlara kömək etməklə yoxsulluğun aradan qaldırılmasını hədəfləyir. Dünya Bankı Qrupu daxilində yardım etmək üçün məqsədlərinə kömək edən əlavə təşkilatlar var.

DBQ-nin əsas qolu olan BYİB-də səhmdar olan 189 üzv ölkə var. Üzv olmaq üçün bir ölkə əvvəlcə Beynəlxalq Valyuta Fonduna (BVF) üzv olmalıdır. Dünya Bankının səhmdarlarının sayı, BVF-nin səhmdarları kimi, bir ölkə iqtisadiyyatının ölçüsündən asılıdır. Beləliklə, Dünya Bankına üzvlük dəyəri BVF-yə ödənilən kvotanın mühüm bir amilidir (Conrad, 2012).

BVF-yə üzv olmaq, öz funksiyalarını yerinə yetirməyə kömək edən müxtəlif məsuliyyətlərlə gəlir. Bir ölkənin BVF-yə ödəməli olduğu kvotanın 88.29% -ə bərabər olan məcburi bir abunə haqqı var. Bundan əlavə, bir ölkə Dünya Bankının 195 səhmini (1988-ci ildə kapital artımını əks etdirən bir səhm üçün 120,635 ABŞ dolları) almaq məcburiyyətindədir. Bu 195 səhmdən 0.60% -i ABŞ dolları ilə nağd şəkildə ödənilməlidir, 5,40% -i bir ölkənin yerli valyutası ilə, ABŞ dolları ilə və ya razılaşdırılmayan faizsiz notlarda ödənilə bilər. 195 səhmin qalığı "çağırılmalı kapital" olaraq qalır, yəni Dünya Bankı, lazım olduqda bu səhmlərin pul dəyərini istəmək hüququnu özündə saxlayır. Bir ölkə üzvlük zamanı ödəniş tələb etməyən, lakin "çağırılmalı kapital" olaraq qalmış daha 250 səhmə abunə ola bilər.

Dünya Bankını il ərzində idarə etmək üçün səlahiyyətlər 24 icraçı direktorun idarə heyətinə verilir. Ən böyük beş səhmdar - ABŞ, Fransa, Almaniya və Yaponiya - hər birinin fərdi idarə heyəti var, əlavə 19 heyət isə qalan üzv ölkələri dairələr qrupu olaraq təmsil edir. Bunlardan 19-u, Çin, Rusiya və Səudiyyə Ərəbistanı tək ölkəli seçki dairələri olmağa üstünlük verdilər ki, bu da hər birinin 19 idarə heyətində bir nümayəndəyə sahib olduqlarını göstərir. Bu qərar, bu ölkələrin böyük, nüfuzlu iqtisadiyyata sahib olmalarına əsaslanaraq, maraqlarının bir qrup daxilində seyreltilməkdən daha çox fərdi şəkildə səsənlənməsini tələb edir. Dünya Bankı maliyyəsini zəngin ölkələrdən, eləcə də dünya kapital bazarlarında istiqrazların buraxılmasından əldə edir (Əsgərova, 2007).

Daha əvvəl qeyd edildiyi kimi, DBQ-nin əsas funksiyası yoxsulluğu aradan qaldırmaq və kasıblara kredit, siyasət məsləhətləri və texniki yardım təklif etməklə kömək etməkdir. Bu səbəbdən yardım alan ölkələr fəaliyyət göstərməyin yeni yollarını öyrənirlər. Zamanla, bəzən bir xalq inkişaf etdikcə, inkişaf prosesi boyu öz işini davam etdirməsi üçün daha çox kömək tələb olunduğu aydın oldu. Bu, bəzi ölkələrdə o qədər borc və borc xidmətinin toplanması ilə nəticələndi ki, ödənişləri ödəmək mümkün olmur. Kasıb ölkələrin bir çoxu sosial xərcləri təşviq edərkən borc və borc xidmət ödənişlərini azaldan “Ağır borclu yoxsul ölkələr sxemi” ilə sürətli borc ala bilər.

Bankın bu yaxınlarda diqqət mərkəzində saxladığı digər bir məsələ özünün aktuallığını bir daha təsdiq etdi: HIV / AİDS-ə dəstək proqramları. DBQ, daha yaxşı qiymətləndirmə və nəzarət mexanizmləri, həmçinin ümumi inkişafa çoxölçülü yanaşma vasitəsi ilə layihələrin riskini azaltmağa yönəlmişdir. (Buraya yalnız kredit vermək deyil, həm də hüquqi islahatlar, təhsil proqramları, ekoloji təhlükəsizlik, antikorrupsiya tədbirləri və digər sosial inkişaf növləri üçün dəstək daxildir.)

Bank bütün müştərilərini idarəetmə və yoxsulluğun azaldılması mexanizmləri, ətraf mühit, özəl biznes və makroiqtisadi islahatlara yönəlmiş dayanıqlı böyümə, səhiyyə, təhsil, sosial inkişaf proqramlarını təşviq edən siyasətləri həyata keçirməyə təşviq edir.

DBQ yoxsulluqdan azad bir dünya yaratmağa çalışsa da, beynəlxalq bank himayəçiliyə qarşı olan bəzi müxalif düşüncəli qruplar var. Bu müxaliflər hesab edirlər ki, Bankın fundamental quruluşu yalnız dünyanın varlı və kasıb arasında mövcud olan balanssızlığı artırır. Sistem ən böyük səhmdarlara səsərin üstünlük təşkil etməsinə imkan yaradır, nəticədə DBQ-in siyasəti “zənginlər” tərəfindən qərara alınır, “kasıblar” isə bu qərarları icra edir.

Bu, yardım alan, inkişaf edən ölkənin maraqlarına uyğun olmayan, siyasi, sosial və iqtisadi siyasəti çox vaxt DBQ qətnamələri ətrafında formalaşdırılmalı olan siyasətlə nəticələnmə bilər. Bundan əlavə, Bank təlim, yardım, məlumat və davamlı inkişafa səbəb ola biləcək digər vasitələrlə təmin etsə də, əleyhdarlar

inkişaf etməkdə olan ölkələrin kreditlərini geri ödəmək üçün səhiyyə, təhsil və digər sosial

proqramları tez-tez dayandırmalı olduqlarını müşahidə etdilər (Conrad, 2012).

Müxalif düşüncəli qruplar Dünya Bankının istiqrazlarını boykot edərək etirazlarını bildirdilər. Bunlar DBQ-nin bəzi fəaliyyətlərinə pul toplamaq üçün qlobal kapital bazarlarında satdığı istiqrazlardır. Bu müxalif qruplar ayrıca bir ölkənin struktur tənzimləmə proqramlarını (özəlləşdirmə və hökumətin sərtləşdirmə tədbirləri daxil olmaqla) həyata keçirməsini tələb edən bütün təcrübələrə son qoymağa, habelə, yoxsulların ən kasıbının borcuna son qoymağa və ətraf mühitə zərər verən layihələrə son qoymağa çağırır.

2000-ci illərdə banklar arasında ən güclü rəqabətin qabaqcıl texnologiyaların effektiv istifadəsi ilə mümkün olduğu və buna görə bankların pərakəndə bankçılıqda yeni, yüksək keyfiyyətli, sürətli və etibarlı məhsullar təqdim etməkdə rəqabət aparması müşahidə edildi. Bundan əlavə, pərakəndə bankçılıq məhsullarına tələbatın əsasən nağdlaşdırma, istehlak kreditləri, sığorta əməliyyatları və kredit kartları ilə əlaqəli olmuşdur. İKT məhsulları qiymətlərinin azalması, texnologiyada yeni irəliləyişlər, istifadə vərdişlərinin artırılması və texnologiyaya inamın artırılması vacibdir. Müştərilərin məhdud saatlarda xidmət göstərən filiallarla müqayisədə 7/24 fəaliyyət göstərən onlayn xidmətlərə yönəlməsi tamamilə başadüşüləndir.

Bankların 92%-i internetə əsaslanan ödəniş sistemlərinin istifadəsini artırmış, PC və TV-dən istifadə edən ekran əsaslı sistemlərin 80%-i elektron açar xidmətləri və ya mobil cihazlara əvəz edilmiş və bankların 72%-i ənənəvi şöbələrin və korporativ müştərilərin filiallarının sayı azalmışdır. Bəzi tədqiqatlara görə, bankların xərclərini azaltmaq, əməliyyat effektivliyini artırmaq və riski yaymaq üçün tətbiq etdiyi üsullar bunlardır: effektiv texnologiyadan istifadə etməklə fərdi bankçılığın inkişafı və fərdi müştərilərin sayının artırılması; təlim vasitəsilə işçilərin bilik, təcrübə və bacarıqlarını artırmaq. Bankçılıqda informasiya texnologiyalarından istifadə pərakəndə bank xidmətlərinin növünü, keyfiyyətini, etibarlılığını və sayını artırmışdır. Banklar, pərakəndə bank xidmətlərindən əldə

etdikləri gəlirlə pərakəndə müştərilərə nisbətən kiçik və yüksək risk nisbəti ilə kommersiya və korporativ müştərilərin risklərinə zəmanət verirlər.

Bundan əlavə, texnologiyanın inkişafı, bazarın fərdi müştərilərin və xüsusi məhsul və xidmətlərin ehtiyaclarına cavab vermək, xərc və riskləri idarə etmək, maliyyə hesabatları hazırlamaq üçün lazımi məlumatları vermək; bilik mübadiləsi və yaradıcılıq qabiliyyətini artıran və məhsul və xidmətlərin keyfiyyətini daim artırmağa kömək edən bir mühit yaratmaq; əməliyyat sürəti və s. inkişafı şərtləndirmişdir. Effektiv xərc idarəçiliyini həyata keçirə bilən və ən aşağı qiymətə müştərilərinə eyni keyfiyyətli xidmət və ya məhsul təklif edən bank rəqabət üstünlüyünə sahib olur. Ardıcıl idarəetmə missiyasına nail ola biləcək idarəetmə məlumat sistemləri, informasiya texnologiyalarından daha yaxşı istifadə, risklərin idarə edilməsi və fəaliyyətin ölçülməsi bu cür bir təşkilatın yaradılması üçün vacib amillərdir. Banklar texnologiyadan şüurlu şəkildə istifadə edərək həm özləri, həm də müştəriləri üçün müsbət nəticələr verəcək bir sıra fundamental dəyişikliklərin edilməsinin vacibliyinin fərqiindədir. Bu çərçivədə ATM cihazlarından POS terminallara qədər; kredit kartlarından debet kartlarına, İnternet xidmətlərindən “WAP bankçılığı”na qədər geniş istehlakçı bank xidmətləri təklif olunur. Bank sektorunu yeni texnologiyalardan istifadə edərək pərakəndə bankçılığa sövq edən səbəblər olduqca anlaşıqlıdır; xərc amili, rəqabət, informasiya cəmiyyətinin tələbləri, yeni məhsul və xidmət konsepsiyası, informasiya-kommunikasiya sektorundakı inkişaf və yeni sistemin səmərəliliyi. Bank sektorunda nə qədər keyfiyyətli, sayca çox xidmət təklif edilsə, o qədər də rəqabət üstünlüyü əldə edilə bilər. Qiyməti azaltmaqla keyfiyyət və xidmət sayını artırmağın yeganə yolu müvafiq texnologiyanı ən səmərəli şəkildə istifadə etməkdir. Son texnologiyalardan istifadə edilməsi banklara xidmətlərin dəyərini azaltmaqdan əlavə daha geniş çeşiddə məhsullar təklif etməyə imkan verir.

3.2. Bankların müasir passiv əməliyyatlarının təhlili

Bankların müasir passiv əməliyyatları aşağıdakılardır:

1. Kapital və ehtiyatlar:

Kapital və ehtiyatlar birlikdə bankların sahib olduqları vəsaitləri təşkil edirlər. Kapital ödənilmiş kapitalı, yəni sahibkarları (səhmdarları) banklar tərəfindən əslində qoyulmuş nizamnamə kapitalının həcmi təmsil edir. Ehtiyatlar bölüşdürülməmiş mənfəət və ya bankların iş müddəti ərzində toplanmış mənfəətdir. Qanun bu cür ehtiyatların yaradılmasını və əldə edilən qazancların hamısının səhmdarlar arasında bölüşdürülməməsini tələb edir.

Banklar daha yaxşı gözlənilməmiş öhdəlikləri və ya gözlənilməz zərərləri qarşılamaq üçün kapital vəziyyətlərini yaxşılaşdırmaq üçün ehtiyatlar hazırlamağı məqsəduyğun hesab edirlər. Ehtiyatlar məlum öhdəliklərin ödənilməsi və müəyyən aktivlərin dəyərindəki azalmalara təsir etmək üçün hazırlanan "ehtiyatlar" dan fərqləndirilməlidir.

Müxtəlif səbəblərə görə illik balans hesabatı hazırlandıqda bu öhdəliklərin və itkilərin dəqiq miqdarı məlum ola bilməz, həm qanunvericiliyə uyğun olaraq, həm də işgüzarlığı nəzərə alaraq onlar üçün adekvat "təminat" vacibdir.

Banklar kapital mövqelərini daha da gücləndirmək üçün "gizli ehtiyatlar" adlandırılanları qoruyurlar. Addan görüldüyü kimi, bu ehtiyatlar ictimaiyyətdən gizli saxlanılır və balans hesabatında göstərilir. Mənfəət bölüşdürülməmiş mənfəət və ya gələn ilin ehtiyatlarına əlavə olunan ilin bölüşdürülməmiş mənfəətinə bölünür.

Bu vəsait banklar üçün kiçik bir vəsait mənbəyini təşkil edir, əsas mənbəyi xalqın əmanətidir. Bu, sahibkarların biznesdə istifadə olunan ümumi vəsaitin daha çox hissəsini təmin etdiyi bir sənaye təşəbbüsündən fərqli olaraq deyil. Banklar işlərini davam etdirmək üçün digər insanların pullarını riskə atdıqları üçün səlahiyyətli tərəfindən effektiv tənzimlənməyə çağırırlar.

Sahibkarlıq fondlarının əsas vəzifəsi, bankın vurduğu zərərlərə qarşı bir yastığı təmin etmək və bununla da əmanətçilərinə və digər kreditora bir qədər qorunmaqdır. İri kommersiya banklarının milliləşdirilməsi bu istiqamətdə sahib olan vəsaitlərin əhəmiyyətini daha da azaltdı (Sadıqov, 2010).

2. Depozitlər:

Əmanətlərin səfərbər edilməsi əhalinin əmanətlərinin səfərbər edilməsinin ən vacib (yeganə olmasa da) forması olaraq qalır. Buna görə əmanətlərin təşviqi və

səfərbər edilməsi iqtisadi artım tempinin yüksəldilməsi üçün zəruri şərtidir, banklar tərəfindən səfərbərlik həqiqi mənada nəzərə alınmalıdır.

3. Borclar:

Banklar bütövlükdə kommersiya banklarına borc verməyə icazə verilən bank olmayan maliyyə qurumlarından borc alırlar. Ayrı-ayrı banklar bir-birindən, həm də birjadan və digər istiqamətlərdən borc alırlar.

3.3 Bankların müasir aktiv əməliyyatlarını təhlili.

Banklar, digər işgüzar firmalar kimi, mənfəət gətirən qurumlardır, halbuki dövlət sektorundakı banklar mərkəzi bankın daha geniş sosial göstərişlərini rəhbər tuturlar. Bir qazanc əldə etmək üçün bir bank öz vəsaitlərini, əsasən kreditlər və avanslar və investisiyalar qazanmaq üçün yerləşdirməlidir. Kredit verərkən və ya investisiya qoyarkən, bank əldə edilmiş xalis gəlirin dərəcəsinə və bu cür qazanc aktivlərinə sahib olmaqla əlaqəli risklərə baxmalıdır. Bundan əlavə, öhdəliklərinin böyük bir hissəsi tələbə görə nağd şəkildə ödənilməyi üçün bank qazanc aktivlərinin likvidliyini, yəni qazanc aktivlərini qısa müddətdə və itkisiz nağd pula çevirə biləcəyini də nəzərə almalıdır.

Beləliklə, gəlirlilik və likvidlik haqqında ikiqat mülahizələr bir bankı aktiv portfelinin seçimində istiqamətləndirir. Bank, əldə etdiyi aktivləri qısa müddətdə, itkisiz və qısamüddətli borc götürmək üçün mövcud institusional imkanlar fonunda diversifikasiya edilmiş və balanslaşdırılmış aktiv portfelini seçməklə məqsədinə ikiqat çatmağa çalışır. Bundan əlavə, pul ehtiyatlarına, likvid aktivlərə, kredit və avanslara dair müxtəlif qanuni tələblərə də riayət etməlidir. Aşağıda bankların saxladığı müxtəlif növ aktivləri sıralanır.

1. Nağd pul:

Geniş şəkildə müəyyən edilmiş pul vəsaitləri daxilində olan pul vəsaitləri və digər banklardakı qalıqlar daxildir. Bundan əlavə, banklar əmanətçilər tərəfindən gündəlik çəkilmələri qarşılamaq üçün könüllü olaraq əlavə pula sahibdirlər.

Yuxarıda göstərildiyi kimi nağd pul bankların pul ehtiyatları ilə eyni deyil. Sonunculara yalnız banklarda olan pul vəsaitləri və yalnız hesabdakı qalıqlar

daxildir. Hansı hesabdakı digər banklardakı qalıqlar nağd ehtiyat kimi nəzərə alınmır.

Sonuncu konsepsiya (pul ehtiyatları) pul təklifinin təhlili və pul siyasəti üçün

faydalıdır, burada səlahiyyətliyə pul öhdəliklərini bankların pul öhdəliklərindən ayırmaq lazımdır. Banklararası qalıqlar pul orqanının pul öhdəliklərinin bir hissəsi deyildir, halbuki pul ehtiyatları var. Bu qalıqlar yalnız bankların bir-birləri qarşısında öhdəlikləridir. Beləliklə, onlar pul ehtiyatlarına daxil edilmir.

2. Təcili borc vermə:

Bu 1-14 gün arasında dəyişən çox qısa müddətə digər banklara, birja brokerlərinə və digər maliyyə qurumlarına verilən pullardır. Banklar artıq pullarını likvidliyini itirmədən müəyyən faiz qazanmaq üçün bu cür kreditlərə yerləşdirirlər. Nağd mövqə rahat olmağa davam edərsə, zəng kreditləri gündən-günə yenilənə bilər.

3. İnvestisiyalar:

Bunlar adətən üç cür: (a) hökumətin buraxdığı qiymətli kağızlar, (b) təsdiq edilmiş digər qiymətli kağızlar və (c) digər qiymətli kağızlar altında təsnifləşdirilmiş qiymətli kağızlara qoyulan investisiyalardır. Dövlət qiymətli kağızları həm mərkəzi, həm də dövlət hökumətinin qiymətli kağızlar, xəzinə depozit sertifikatları və poçt plan öhdəlikləri, milli plan sertifikatları, milli əmanət sertifikatları və s.

4. Güzəştli və ya alınmış kreditlər, avanslar və veksellər:

Bunlar bank aktivlərinin əsas komponenti və bankların əsas gəlir mənbəyidir. Birlikdə, onlar ümumi (bank sektoruna) "bank kreditini" təmsil edirlər. Kreditlər tələb kreditləri və ya müddətli kreditlər ola bilər. Onlar tək və ya çox hissə ilə geri qaytarıla bilər.

(a) Nağd Kredit:

Nağd kredit müqavilələrinə əsasən məqbul bir borcalana əvvəlcə bankdan borc ala biləcəyi kredit limiti verilir. Lakin kredit limiti həqiqi istifadəsi borcalanın 'çəkmə gücü' ilə tənzimlənir. Kredit limitinin sanksiyası borcalanın bank tərəfindən qiymətləndirildiyi ümumi kredit qabiliyyətinə əsaslanır.

Digər tərəfdən, "geri çəkmə gücü" borcalanın cari aktivlərinin dəyəri ilə müəyyən edilir və bu aktivlərə tətbiq olunan marja tələblərinə uyğunlaşdırılır. Cari aktivlər əsasən malların ehtiyatlarını (xammal, yarımfabrikat və hazır məhsullar) və digərlərindən alınacaq debitor borclarını və ya vekselləri əhatə edir. Borcalandan hər

ay banka bu aktivlərin 'fond hesabatı' təqdim etməsi tələb olunur.

Bu dövlət borcalanın davam edən istehsal / ticarət fəaliyyətinin sübutu kimi qismən çıxış etməsi və qismən bankın avanslarını ödəməməsi halında istifadə edilə bilən bir hüquqi sənəd kimi fəaliyyət göstərməsi ehtimal edilir (Bəşirov, 2016).

Defolt riskini daha da artırmaq üçün banklar borcalanlara 'marja tələbləri' tətbiq edirlər, yəni borcalanlardan cari aktivlərinin bir hissəsini (banklara ilkin təminat kimi təklif olunan) digər mənbələrin öz vəsaitlərindən maliyyələşdirmələrini tələb edirlər. (Bundan əlavə, banklar kreditin verildiyi üçün ikinci zəmanət tələb edirlər.)

Bankların verdiyi avanslar ilkin təminat dəyərinin yalnız qalan hissəsini (orta hesabla, maksimum 75 faiz) əhatə edir. Marja tələbləri yaxşıdan yaxşıya, zaman zaman və borcalanın kredit vəziyyətinə görə dəyişir.

Xüsusi malların kəskin çatışmazlığı halında bankın belə malların ehtiyatlarına qarşı maliyyələşdirilməsi bu mallara olan marja tələblərini artırmaqla aradan qaldırıla bilər.

(b) Overdraftlar:

Bir overdraft adından da göründüyü kimi müştəriyə cari hesabını razılaşdırılmış həddə qədər aşmasına icazə verməklə ona yaradılan imkan və ya verilən bir avansdır. Overdraft istifadəsinə yalnız cari hesablarda icazə verilir. Overdraft hesabı üçün təminat şəxsin səhmləri, borc öhdəlikləri, dövlət qiymətli kağızları, həyat sığortası siyasəti və ya müddətli əmanətlər ola bilər.

Bir overdraft hesabı cari hesabla eyni şəkildə idarə olunur. Overdraft krediti təhlükəsizlik və müddəti baxımından nağd kreditdən fərqlidir. Adətən nağd kredit üçün təklif olunan təminat biznesin cari aktivləri, məsələn xammal ehtiyatları, emalda olan mallar və ya hazır mallar və debitor borclarıdır.

Overdraft vəziyyətində təminat ümumiyyətlə borcalanın maliyyə aktivləri şəklindədir. Sonra ümumiyyətlə overdraft müvəqqəti bir obyektədir, nağd kredit hesabı daha uzun müddətə işləyən bir obyektədir. Həm də overdraft krediti üzrə faiz dərəcəsi, risk və xidmət xərcləri arasındakı fərqə görə nağd kreditlə müqayisədə bir qədər aşağıdır. Bütün digər cəhətlərdən, overdraft krediti nağd kredit kimidir. Overdraftlar halında, faizlər yalnız verilmiş overdraft həddinə deyil, yalnız faktiki olaraq istifadə edilmiş kreditlərə görə tutulur.

(c) Tələbat kreditləri:

Tələbat krediti tələb əsasında geri çağırıla bilən bir şeydir. Heç bir müddəti yoxdur. Bu cür kreditlər əsasən təhlükəsizlik brokerləri və kredit ehtiyacları bu gündən etibarən dəyişən digər şəxslər tərəfindən alınır. Kreditin görkəmli xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, sanksiya edilmiş kreditin bütün məbləği borcalana birdəfəlik ödənilir ki, bütün məbləği ayrıca kredit hesabına yazsın.

Beləliklə, borcalanın (kredit) hesabından əslində nə qədər pul götürdüyü olursa olsun, bütün məbləğ dərhal faizlə tutulur. Bu, borc verənə pul krediti ilə müqayisədə kredit krediti maliyyələşdiricisidir.

Buna görə, iş kapitalı əlavə ehtiyacı olan iş adamları nağd kredit əsasında borc almağa üstünlük verirlər. Digər tərəfdən, banklar tələb olunan kreditlərə üstünlük verirlər, çünki tələbatla geri qaytarılır, daha az idarəetmə xərcləri cəlb edir və sanksiya edilmiş və ödənilən tam məbləğdə faiz qazanırlar. Tələb kreditlərinə qarşı təminat şəxsi, maliyyə aktivləri və ya mallar da ola bilər.

(d) Müddətli kreditlər:

Müddətli kredit müəyyən bir ödəmə müddəti bir ildən çox olan bir kreditdir. Ümumiyyətlə bu dövr on ildən çox olmur. Müddətli kreditlər borcalanlara orta və ya uzunmüddətli vəsait verir. Bu cür kreditlərin əksəriyyəti təminatlı kreditlərdir. Tələb kreditləri kimi, sanksiya edilmiş müddətli kreditin bütün məbləği borcalanın ayrıca kredit hesabına köçürülməklə birdəfəlik ödənilir. Beləliklə, bütün məbləğ faizlə tutulur (Bəşirov, 2016).

Ödəniş ya kreditin ödəmə müddətində bir hissə ilə və ya müəyyən razılaşdırılmış müddətdən sonra bir neçə hissə ilə planlaşdırılır. Böyük

borcalanlara böyük müddətli kreditlər vermək üçün banklar bir neçə halda konsorsium maliyyələşdirmə metodundan istifadə edirlər.

Bu üsul üçün, əsasən, bir neçə bank iştirak etmək şərtilə krediti vermək üçün bir araya gəlir. Bu, borcalanın kredit ehtiyaclarını ödəmək üçün birdən çox bankdan borc aldığı çoxsaylı bankçılıqdan asılılığı aradan qaldırır. Konsorsium bankçılığı daha yaxşı kredit planlaşdırması edə bilər. Bank kreditinin bir forması kimi müddətli kreditlər sürətli şəkildə öz əhəmiyyətlərini artırır.

3.4 Bankların müasir hesablaşma-vasitəçilik əməliyyatları tətqiqi

Modern bankçılıqda əsas əməliyyatlar aktivlər, passivlər və vasitəçilik əməliyyatlarıdır. Aktivlər bank üçün gəlir mənbəyidir və pul, qiymətli kağızlar, kreditlər, habelə, onun fəaliyyət göstərməsinə imkan verən əmlak və avadanlıqlardan ibarətdir.

Bir bankın ən böyük xidmətlərindən biri əmanətçinin pulunu götürməsi ya da kredit xəttini çəkən bir bank müştərisinin istəyinə görə nağd pul verməkdir. Banka həm də ödəmə üçün vəsait lazımdır, lakin ödənişlərin həm miqdarda, həm də vaxtında proqnozlaşdırılması mümkün olsa da, müştərilərdən yerində nağd pul ödənişi əldə etmək bəzən mümkün olmur. Beləliklə, bank ödəmə qabiliyyətini qorumaq üçün bank passivləri ilə müqayisədə müəyyən bir pul vəsaitini saxlamalıdır. Əsasən, ABŞ bank sistemində istifadə olunan federal ehtiyat, bankların təhlükəsizliyini təmin etmək üçün öz hesablarında saxlamaları lazım olan minimum pul miqdarı olan qanuni ehtiyatları müəyyənləşdirir və həmçinin Fed səviyyəsini tənzimləyərək pul siyasətini həyata keçirməyə imkan verir. Çox vaxt banklar daha çox təhlükəsizlik üçün daha çox əmanət saxlayırlar.

Filiallarında və avtomatlaşdırılmış bankomatlarda (ATM maşınları) iş görmək üçün bir banka tək-cə kassalarında nağd pul deyil, həm də bankın başqa yerində, məsələn, bankomatlardakı nağd pullar da daxil olmaqla, nağd pula ehtiyacı var.

Bəzi banklar (adətən daha kiçik banklar) daha böyük banklarda müxbir bank adlanan hesablara da sahibdirlər. adətən daha kiçik banklardan borc götürən və ya onlar üçün xidmətlər göstərən daha böyük banklardır. Bu kiçik bankların

əksəriyyəti regional olduqları və həddindən artıq ehtiyatlara sahib olduqları üçün bu əlaqə kreditlərin verilməsini sürətləndirir, halbuki şəhərlərdə daha böyük banklarda ehtiyat çatışmazlığı var.

Nağd pulun başqa bir toplanma mənbəyi isə nağd puldur. Bir şəxs çek aldıqda, çeki ödəmə üçün tərtib etdiyi banka təqdim etməlidir və əvvəllər bu bir neçə gün çəkirdi. İndi çeklər elektron qaydada işlənir və kağız çeklərdən istifadə etmək əvəzinə çox sayda vəsait köçürülür. Beləliklə, bu kassa kateqoriyası əhəmiyyətli dərəcədə azalır və bütün maliyyə əməliyyatları nəhayət elektronlaşır.

Nağd ekvivalentləri, nağd pula bərabər olduqları üçün adlandırılan başqa bir qısamüddətli aktivlərdir: nağd olaraq istifadə edilə bilən və ya tələb əmanətləri və kommersiya kağızı kimi dəyər itkisiz tez nağd pula çevrilə bilən qısa müddətli investisiyalar bura daxildir. Pul vəsaitlərinin ekvivalenti kimi təsnif olunan maliyyə alətlərinin ilkin xarakteristikası onların 3 ay və ya daha az müddətli, qısamüddətli ödəmə müddətinə sahib olması, faiz dərəcəsi riskinin minimal olması və ən yüksək qiymətləndirilən qiymətli kağızlar və ya öz çapını verə bilən bir hökumət tərəfindən verilməsidir (Bəşirov, 2016).

Kreditlər əksər banklar üçün əsas aktivdir. Banklar əmanətlər üzrə ödəməli olduqlarından daha çox faiz qazanırlar və beləliklə, bir bank üçün əsas gəlir mənbəyi kreditlər olur. Çox vaxt banklar ipoteka, kredit kartı və avto kredit debitor borcları kimi kreditləri investora satıla bilən aktivlə dəstəklənən qiymətli kağızlara satmaq üçün istifadə edirlər. Bu, banklara daha çox kredit verməyə imkan verir, eyni zamanda təminatlı kreditlər üzrə əlavə vaxt və / və ya xidmət haqqı yaranır.

Passivlər ya müştərilərin depozitləri, ya da gəlir əldə edən aktivləri maliyyələşdirmək üçün bankların digər mənbələrdən götürdüyü pullardır. Bura daxil olan depozitlər, bankların müştəriyə borcu olduğu puldur, lakin borcdan fərqlənirlər, belə ki, pulun əlavə edilməsi və ya götürülməsi müqavilədə göstəriləndən daha çox əmanətçinin ixtiyarındadır.

Yoxlanıla bilən əmanətlər əmanətçilərin istədiyi pulu geri ala biləcəyi əmanətlərdir. Bunlara bütün yoxlama hesabları daxildir. Bəzi yoxlanıla bilən əmanətlər, məsələn “NOW”, “super NOW” əmanətləri və pul bazarı hesabları faiz

ödəyir, lakin yoxlanılan hesabların əksəriyyəti çox az və ya xeyli miqdarda faiz ödəmir. Bunun əvəzinə əmanətçilər, hazırda elektron bank xidmətlərini də əhatə edən ödəniş xidmətləri üçün yoxlama hesablarından istifadə edirlər.

1980-ci illərdən əvvəl yoxlanıla bilən əmanətlər banklar üçün ucuz vəsaitin əsas mənbəyi idi, çünki pula az və ya çox faiz ödəmirdilər. Hesablar arasında pul köçürmələri asanlaşdıqca insanlar pullarını daha yüksək məhsuldarlığa malik hesablara və sərmayələrə qoymağa, pul lazım olduqda köçürməyə başladılar.

Transversiya əmanətlərinə əsasən depozit sertifikatları olan əmanət hesabları və müddətli əmanətlər daxildir. Əmanət hesabları bir ödəniş sistemi olaraq istifadə edilmir, buna görə də əmanət olmayan əmanətlər kimi təsnif edilir və daha çox faiz ödəmələrinin səbəbidir. Əvvəlki əmanətlər bütün əməliyyatların bir kitabçada qeyd edildiyi əmanət hesabları idi. İndiki zamanda texnologiya və yeni qaydalar əməliyyatların elektron qaydada qeyd edildiyi və əmanətçi tərəfindən bankın veb saytında göründüyü və ya aylıq bir əmanətçinin göndərildiyi yerlərdə hesaba qənaət etməyə icazə verdi; məhdud çek yazma imtiyazlarına sahib olan və yoxlanılan və ya əmanət hesabı ilə müqayisədə daha çox faiz qazanan pul bazarı hesabları meydana gəldi.

Depozit sertifikatı əmanətçinin sertifikatının müddəti bitənə qədər hesabdakı pulu saxlamağa razı olduğu bir müddətli əmanət növüdür. Bank əmanətçiyə daha yüksək faiz dərəcəsi ilə kompensasiya verir. Əmanətçinin pulu sertifikatın müddəti bitmədən geri alınarsa da, banklar bunun üçün böyük bir haqq alırlar. 2 növ əmanət sertifikatı var: pərakəndə və böyük miqdarlı.

Banklar ümumiyyətlə federal fond bazarı adlandırılan digər banklardan pul borc alırlar, çünki federal rezervdəki ehtiyat hesablarında saxlanan vəsaitlər federal fondlar adlanır və banklar arasında köçürmələr zamanı debetləşən bu hesablardır. Adətən kiçik regionlarda yerləşən daha kiçik banklar olan həddindən artıq ehtiyatları olan banklar, əmanət çatışmazlığı yaşayan böyük şəhər banklarına borc verirlər.

Federal fondlar bazarındakı banklararası kreditlər təmin edilmir, buna görə banklar yalnız etibar etdikləri hesablara borc verirlər. 2007 – 2009-cü illərdəki kredit böhranının səbəblərinin bir hissəsi, bankların hansı bankların çox sayda

defolt etməyə başlayan riskli ipotekalı qiymətli kağızları saxladığını bilməmələri, buna görə də bankları məhdudlaşdırmağa məcbur edərək bir-birlərinə borc vermələrini dayandırmasıdır. Pul təklifinin azalmasına və iqtisadiyyatın daralmasına səbəb olan kütləvi borcvermə də bura daxildir.

Banklar, sığorta şirkətləri və pensiya fondları kimi depozit institutlarından da borc alırlar, lakin bu kreditlərin çoxu, bankın borc verən qiymətli kağızları, adətən xəzinədarlığı, qısa müddətə girov kimi verdiyi bir təkrar satılma müqaviləsi şəklində təmin edilir. Bu müqavilələrin əksəriyyəti ertəsi gün faizlə geri qaytarılan bir gecəlik kreditlərdir.

Son vasitə kimi banklar federal ehtiyatdan da borc ala bilərlər, baxmayaraq ki, nadir hallarda bunu edirlər, çünki bu, maddi stres altında olduqlarını və başqa yerlərdən maliyyə ala bilmədiklərini göstərir. Ancaq 2008 və 2009-cu illərdə kreditlərin dondurulması zamanı bir çox bank başqa yerlərdən maliyyə ala bilmədikləri üçün federal ehtiyatdan borc almışdı.

Bankların əsas vasitəçilik əməliyyatı olan lizinq və borcun dəyişdirilməsi və ya tamamlanması məsələsi iqtisadi ədəbiyyatlarda ətraflı şəkildə araşdırılmış, lakin yekdilliklə cavab konsensusuna gəlməmişdir. Bir sıra müəlliflər lizinqdən istifadəni, ehtimal ki, eyni nisbətdə firmanın borc qabiliyyətini azaltmaqla borcun daha az istifadəsi ilə izah edir. Belə bir arqumentin etibarlılığı icarə ilə bank borcu arasındakı mükəmməl əvəz etmə fərziyyəsinə əsaslanır. Buna görə də bu mükəmməl əvəz etmə fərziyyəsi qeyri-kamil əvəzlənmənin lehinə, bəzən də bank kreditləri və lizinq arasında bir-birini tamamlayan tərəf müqabilində qəbul edilə bilər. Lizinq və borc arasındakı ilk uyğunsuzluq korporativ iflas vəziyyətində (bank) kreditorun və ya (kredit) icarədarının çəkdiyi əhəmiyyətli xərclərə aiddir.

Mülkiyyət sığortası müqavilənin dayandırılmadığı zaman korporativ iflas vəziyyətində malların geri alınmasına imkan verir. Əslində, iflasın həlli prosesinin ləng getməsi ilə əlaqəli banklar fürsət xərclərindən qaçınır və daha sürətlə aktivin yenidən satılmasına imkan verə bilər. Lizinq ilə borc arasındakı uyğunluğa zidd olan ikinci dəlil icarənin xüsusiyyətlərinə əsaslanır. Müqavilənin şərtlərinə və icarəyə verənə verilən hüquqlara görə, lizinq həm təmin edilmiş, həm də təmin edilməmiş borca yaxın xüsusiyyətlərə malikdir. Təmin edilmiş borcdur, çünki

icarədarın müqavilədəki aktivə mülkiyyətində real təminat var; eyni zamanda təmin edilməmiş borcdur, çünki iflasdan əvvəl ödənilməmiş kirayə bank krediti dərəcəsinə malikdir. Əksər hallarda vəsait kreditor tərəfindən itirilir. Firma ilə müqavilə bağlanan borcların müxtəlifliyi, iflas vəziyyətində kreditorlar arasında bir təhrif meydana

gətirərək klassik borc tezisini dəstəkləyir (Bəşirov, 2016).

İqtisadi baxımdan, lizinq maliyyənin qanuni mülkiyyətini iqtisadi mülkiyyətindən kənarlaşdırma xüsusiyyəti olan investisiya maliyyələşdirmə əməliyyatı kimi təhlil edilə bilər. Klassik kredit əməliyyatının əksinə olaraq icarəçi əməliyyatın bütün müddəti ərzində aktivin sahibi olaraq qalır. Aktiv mülkiyyətinə görə bu təhlükəsizlik, icarəyə götürən tərəfindən bir ödəniş defoltu olduğu halda geri satmaq və ya yenidən icarəyə vermək üçün geri çağırılmasına imkan verir. Lizinqçi sərvətinin bütün mümkün dəyişikliklərini gözləyən və əvvəlcədən mülkiyyətini saxladığı müqavilə forması ilə özünü qoruyan bir kreditor olaraq görünür. Bank kredit tədarükündəki məhdudiyət, firmanın lizinq istifadəsini artırmasına səbəb ola bilər. Bu dəlil iqtisadi ədəbiyyatlarda lizinqi "son maliyyələşdirmə kurortu" şəklində təqdim edir. Bəzi araşdırmalara görə, firma üçün iflas riski artdıqda bank kreditinin mövcud olmaması onu icarəyə verməyə məcbur edir, çünki sonuncu ilə əlaqəli xərclər, uğursuzluq vəziyyətində digər kreditorlar üçün səmərəli və təhlükəli olur.

NƏTİCƏ

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı üçün qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi vacibdir, bu zaman isə ilk nəzərə çarpan sektor, şübhəsiz ki, bank sektorudur. Məlumdur ki, ölkəmizdə post-neft dönəmi iqtisadiyyatı gələcək inkişaf prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi baxımından olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bank əməliyyatlarının şaxələndirilməsi və müasirləşdirilməsi sözügedən sektorun inkişafına böyük töhfə verə bilər. Dissertasiya işində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bank sisteminin strukturu təhlil edilmiş, bank əməliyyatlarının ənənəvi və müasir formaları göstərilmiş və onların gələcək perspektivləri analiz edilmişdir. Bankların klassik və modern anlamda fəaliyyətlərini anlamaq və təhlil etmək üçün onların ənənəvi və müasir əməliyyatlarına müraciət etmək vacibdir. Dissertasiya işində əldə olunan biliklər əsasında aşağıdakı nəticələr və təklifləri irəli sürmək mümkündür:

1. Bank sektoru və bankçılığın inkişaf etdirilməsi dövlətin ən mühüm və vacib prioritetlərindən biridir. Dövlət və banklar tərəfindən sənayenin və ümumi iqtisadiyyatın inkişafı üçün müntəzəm olaraq güzəştli və sərfəli kreditlərin ayrılması sənaye müəssisələrinin inkişafını stimullaşdırır, həmçinin, bazara yeni daxil olan sahibkarlar üçün lazım olan maliyyə qaynağını təmin edir, beləliklə də, ölkənin maliyyə bazarında və sənaye sektorunda canlanma müşahidə olunur, nəticədə isə bunlar birlikdə qeyri-neft sənayesinin inkişafı tempini şərtləndirir.

2. Kommersiya bankları tərəfindən göstərilən çoxistiqamətli və çoxsaylı əməliyyatlar iqtisadi inkişaf prosesinin təmin olunmasında stimül kimi çıxış edir, yəni ki, hər hansı ölkənin iqtisadi inkişafı onun sosial mühitin yaxşılaşdırılmasının, sabit inkişafının göstəricisidir. Kommersiya banklarının fəaliyyəti tərkibində fərqli amillərdən asılı olan qarşılıqlı və üzvi əlaqədəki proseslərin kompleksini ehtiva edir. Əgər bir-birindən asılı olan bu amillərin sadəcə biri nəzərə alınmazsa və ya diqqətdən kənar qalmış olarsa, ehtimal olunan halda digər hesablanan və qiymətləndirilən amillər, habelə nəticələr riskə məruz qalır və yanlışlıq ehtimalı artır. Bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan sözügedən amillər kommersiya banklarının fəaliyyətinin nəticələrinə olduqca güclü təsir göstərir. Məsələn, biri müsbət, digəri isə mənfi və yaxud da əksinə olan halda bank məcbur olur ki, maliyyə bazarlarında

öz strategiya və taktikasını dəyişdirsin. Belə olan halda onu da nəzərə almaq vacibdir ki, hər hansı bir göstəricinin müvafiq olaraq mənfi olması fəaliyyətin gedişatı əsnasında müsbət göstəricələrə də gözlənilməz təsirlər göstərə bilər.

3. 2014-2015-ci ildə Azərbaycanda yaşanan iqtisadi böhranı şərtləndirən əsas amil milli valyutatın devalvasiya nəticəsində kəskin dəyər itirməsi idi. Banklar 2017-ci ildən yenidən dirçəlməyə başlamışdır və bu dirçəliş prosesi Azərbaycanda sənayenin maliyyə qurumları tərəfindən dəstəklənməsinə imkan verir;

4. Bankların qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsində əsas alətləri güzəştli kredit siyasətidir. Belə ki, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının təmin edilməsi üçün banklar tərəfindən uzunmüddətli və güzəştli kreditlər ayrılmışdır və sözügedən bu kreditlər bir çox biznesin təşəkkül tapmasına kömək etmişdir;

5. Kommersiya bankların klassik və modern fəaliyyətləri arasında kəskin fərqlərin mövcud olduğunu demək düzgün deyildir, burada differensiasiyadan çox, təkmilləşmədən söhbət gedir. Məlumdur ki, dünya bankçılığında aktiv, passiv və vasitəçilik əməliyyatları daim bankların əsas əməliyyat portfelini təşkil etmişlər və bu, indi də belədir. Modern bankçılıq əməliyyatlarının klassik əməliyyatlardan əsas fərqi isə informasiya kommunikasiya texnologiyalarından daha çox istifadə etməsi, eyni zamanda, əməliyyat növlərinin genişləndirilməsi ilə bərabər optimallaşdırmanın aparılmasıdır. Belə ki, aktiv, passiv və vasitəçilik əməliyyatları XX əsrin əvvəllərinə qədər bir neçə əməliyyat növü ilə məhdudlaşdırsa, bu gün bankçılığın ən geniş inkişaf etdiyi bölgə hesab edilən Qərbi Avropa bankları 300-dən çox müxtəlif əməliyyat və xidmət növləri təklif edir ki, bunun özü də bankçılığın keçdiyi vüsətli inkişaf yolunun ən əyani göstəricisidir. Aktiv, passiv və vasitəçilik əməliyyatları daim təkamül edərək inkişaf edir və iqtisadi sferada öz dayaqlarını modernizasiya ilə vəhdət təşkil etmək yolu ilə möhkəmləndirir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abbasov A. (2003). Azərbaycanca maliyyə bazarının formalaşması və bazar iqtisadiyatında maliyyə - kredit sisteminin problemləri. Bakı 2003
2. Abbasov A. (2003). Qiymətli kağızlar bazarı. Formalaşması və inkişafı perspektivləri. Bakı 2005.
3. Abbasov A. (2007). Qiymətli kağızlar və onlarla əməliyyatlar. Dərslik. Bakı 2007
4. Abbasov Ə., Rzayev R., Həmişəyeva Ş. (2003). Bank işi və elektron bankçılıq. Bakı, Qanun – 2003
5. Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış İnkişaf Konsepsiyası (AR Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiqlənmişdir)
6. Azərbaycan Respublikasında “Banklar və bank fəaliyyəti haqqında” Qanun. Bakı - 1996
7. Azərbaycan Respublikasında, Bank və bank fəaliyyəti haqqında qanun. Bakı - 2004
8. Bəşirov R.A. (2014). Bank işi fənni üzrə ilk interaktiv dərs vəsaiti. Bakı -2014
9. Bəşirov R.A. (2016). Bank işi. Bakı 2016
10. Cəbiyev R.M. (2000). Azərbaycanca bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı. Bakı 2000.
11. Əliyev M. (2011). Bankların inkişaf istiqamətləri. Bakı 2011
12. Əsgərova R. (2007). Pul, Kredit və Banklar. Bakı - Mütərcim – 2007
13. Həsənov R. (2009). İqtisadi siyasət: metodologiya və praktika. Dərs vəsaiti. Bakı, “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 2009
14. Kərimov A. və Babayev A. (2003). Qiymətli kağızlar bazarı. Dərslik. Bakı 2003.
15. Məmmədov Z. (2013). Bank fəaliyyətinin əsasları (Elmi-nəzəri və praktiki məlumat kitabı). Bakı, Azərneşr. 2013
16. Sadıqov E. (2003). Azərbaycanın qiymətli kağız bazarı və onun inkişaf perspektivləri. Sankt-Peterburq – 2003
17. Sadıqov E.M. (2010). Bank əməliyyatları. Bakı, 2010

Xarici Dilda

1. Батракова Л.Г. (2005). Экономический анализ деятельности коммерческого банка. М.: Логос 2005
  2. Волков Л.Г. (2012). Исследование работы коммерческого банка - М.: Логос 2012
  3. Воронов Ю.П. (1991). Страницы истории денег. М.1991
  4. Герасимова Е.Б. (2012). Комплексный экономический анализ деятельности коммерческого банка. М: 2012
  5. Жуков Е.Ф. (2006). Банковское дело. Учебник. М., 2006
  6. Кормнов Ю. Ориентация экономики на конкурентоспособность // Экономист, 1, 1997
  7. Логинова В. А. Теоретические аспекты конкурентоспособности экономических систем. //Проблемы современной экономики,2011, № 1
  8. Ширяев В.И. (2014). Модели финансовых рынков. Оптимальные портфели, управление финансами и рисками. - М.: КомКнига, 2014
  9. Щербакова Г. (2007). Анализ и оценка банковской деятельности. Санкт Петербург 2007
-
1. Azerbaijan: Financial Sector Assessment, ADB Central and West Asia Working Paper Series, Jurgen F. Conrad No. 3, December 2012
  2. Benes, Jaromir and Michel Kumhof (2012). "The Chicago Plan Revisited," IMF Working Paper 12/202, International Monetary Fund, Washington, DC
  3. Conrad, J. (2012). "Azerbaijan: Financial Sector Assessment". ADB Central and West Asia Working Paper Series, No 3. December 2012
  4. Enhancing Financial Capability and Inclusion in Azerbaijan a Demand-side Assessment, WB publication, Azerbaijan, May 2016
  5. Hughes, J.P & Mester, L.J. (2008). Efficiency in banking: theory, practice and evidence. USA, 2008
  6. Jon Wakeman-Linn, Paul Mathieu, Bret van Selm (2003). Oil Funds and Revenue management in transition economies: The case of Azerbaijan and Kazakhstan. IMF, 2003

7. RIF Regulation Mapping: Azerbaijan, by Jhale Hajiyeva, Executive Director of the Azerbaijan Micro-Finance Association, March 2016
8. Rustamov E.S. (2010). Economic modernization of Azerbaijan: challenges and solutions. Moscow: Econom-Inform
9. Stijns J.T. (2005). Natural resource abundance and economic growth revisited. Development and Comparative Systems, 0103001, EconWPA, 2005
10. Wallach J.M. and Tattersall C. (2012). Money and Banking. New York: The Rosen Publishing Group, 2012

İnternet resursları

1. www.anfes.gov.az
2. www.banker.az
3. www.cbar.az
4. www.fimsa.az
5. www.stat.gov.az

ƏLAVƏLƏR

Cədvəllərin siyahısı:

Cədvəl 1. Bankların 2018-ci ilin sonuna olan aktiv, passiv və kapital göstəriciləri (<i>milyon manatla</i>).....	14
Cədvəl 2. 2019-cu ilin əvvəlinə fəaliyyət göstərən banklar.....	20
Cədvəl 3. 2017-2019-cu illərin cari dövrü üçün aktivlər.....	20
Cədvəl 4. 2017-2019-cu illərin cari dövrü üçün kredit portfeli.....	21
Cədvəl 5. 2017-2019-cu illərin cari dövrü üçün xalis mənfəət (və zərər).....	22
Cədvəl 6. Müddətli əmanətlərinin və manatla əmanətlərin müddətləri haqqında məlumat (<i>%-lə</i>).....	28